

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed

Jaargang 12, nr 1, maart 2019

Driemaandelijks tijdschrift. Afgiftekantoor Antwerpen. Erkenning: P808155

Dossier waarderen

*met ervaringen en inzichten uit
archieven, musea, erfgoedbibliotheken en
ICE-organisaties*

Nieuw Erfgoeddecreet: wat is er
veranderd?

Bart Van Loo kiest voor Bourgondië

Kinderen van de repressie

IN DIT NUMMER

03
COLUMN

06
ERFGOEDDAG 2019
Hoe maakt u het?

08
HET NIEUWE
ERFGOEDLANDSCHAP

14
DE KINDEREN VAN DE
REPRESSIE
Interview met Koen Aerts

18
TERUGBLIK
Groot Onderhoud 2018

DOSSIER WAARDEREN

- 22** VLAANDEREN LEERT WAARDEREN
- 23** WAARDEREN OP DE AGENDA'S IN VLAANDEREN
- 28** EEN WAARDERINGSTRAJECT VAN VIER AGRARISCHE ERFGOEDCOLLECTIES | Centrum Agrarische Geschiedenis
- 34** BASIS TOEKOMSTIG COLLECTIEBELEID | Vlaams Architectuurinstituut
- 40** TUSSEN PODIUMKUNSTEN, IMMATERIEEL EN ROEREND ERFGOED | Het Firmament
- 44** WAARDEREN VAN IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED | Werkplaats immaterieel erfgoed
- 48** ELEKTRISCHE HUISHOUDELIJKE APPARATEN IN DE GENTSE STEDELIJKE COLLECTIES | Design Museum Gent
- 52** SAMEN ONDERBOUWDE KEUZES MAKEN VOOR HET RELIGIEUZE ERFGOED | CRKC
- 56** WAARDEREN IN DE VLAAMSE ERFGOEDBIBLIOTHEKEN | Vlaamse Erfgoedbibliotheken
- 58** EEN BRUIKBAAR WAARDERINGSMODEL VOOR PRIVAATRECHTELIJKE ARCHIEVEN? | AMVB
- 62** ETNOGRAFIE EN HET WAARDEREN VAN IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED | CEMPER

EN OOK

04
TELEX

12
SPREKEND ERFGOED
Draden en naalden

20
EXPAT
Karen Van Godtsenhoven

38
HET ATELIER
Ruth Goris, Design Museum Gent

66
MIJN ERFGOEDPLEK
Bart Van Loo

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed
12 (2019) 1 | ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD Roel Daenen, Katrijn D'hamers, Bart De Nil, Marc Jacobs, Julie Lambrechts, Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, Jürgen Vanhoutte, Jacqueline van Leeuwen, Olga Van Oost, Gregory Vercauteren en Jeroen Walterus | redactie@faro.be **HOOFDREDACTEUR** Roel Daenen | roel.daenen@faro.be **BEELDREDACTIE** Katrijn D'hamers **EINDREDACTIE** Birgit Geudens en Annemie Vanthienen **VORMGEVING** Silke Theuwissen **DRUK** Drukkerij Albe De Coker **ADVERTEREN** Roel Daenen **ABONNEMENTEN** België € 25 euro | buitenland € 30 | los nummer € 8 | www.faro.be/abonnementen **VERANTWOORDELIJKE UITGEVER** Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, 1000 Brussel **COVERBEELD** © Sophie Nuytten

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw. De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

U vindt naast sommige artikels logo's die verwijzen naar de Duurzame Ontwikkelings-doelstellingen van de VN. Voor meer uitleg, zie www.sdgs.be.

folio
MAGAZINES
MET CULTUUR

**WE
MEDIA**

Albe De Coker
CO₂
neutral print
De Drukkerij
www.albedecoker.com

faro
VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED

Vlaanderen
verbeeldt werkt.

Anders en beter

Beste lezer,

In het recente herfstnummer van dit blad kon u in een oogopslag alle covers tussen 2008 en 2018 bekijken. Als u het ons vraagt is die pagina, met veertig verschillende covers die afbeeldingen, titels en teasers dragen, een heel bijzondere caleidoscoop. Bijzonder, door zijn visuele verscheidenheid en evolutie, maar ook door de inhoudelijke *grand écart* van onderwerpen die de inhoud van elk magazine belooft. *Het leven zoals het is* in de cultureel-erfgoedsector, zeg maar, geritmeerd door het begin van elk seizoen. Het tijdschrift biedt al meer dan tien jaar een blik in de evolutie van het beleid, het denken en de praktijk van een sector die – het moet gezegd – in volle ontwikkeling is.

En dat, beste lezer, was en is ook het voornaamste doel van *faro*: u de erfgoedsector beter doen kennen en begrijpen. Uw ver- en bewondering en nieuwsgierigheid opwekken. Indirect: u uitnodigen om zelf de handen uit de mouwen te steken. Of nog, uw inzichten en ervaringen als erfgoedwerker delen met een ruimer publiek. En daarmee bedoelen we, voor alle duidelijkheid, niet 'het' publiek, maar alle stakeholders van onze sector. Iedereen dus die met erfgoed te maken heeft, professioneel, vrijwillig, als onderzoeker, journalist, beleidsmaker of student.

Als trouwe lezer merkt u ongetwijfeld dat er nu iets is veranderd. We hebben die tiende verjaardag namelijk aangegrepen om ons grondig te bezinnen over de inhoud en de look & feel van *faro*. Daarbij maken we gebruik van subtiele, kleine, maar effectieve techniekes die u als lezer meer het blad moeten 'intrekken'. Bovendien zijn we niet over een nacht ijs gegaan en hebben we ons oor meermaals te luisteren gelegd bij ons publiek. Want alle lichtgewicht reclameslogans ten spijt: het is voor u dat we dit blad maken. We zijn dan ook heel benieuwd naar uw reactie.

De redactie

redactie@faro.be

MuseumWeek 2019: 7 dagen, 7 thema's, 7 hashtags

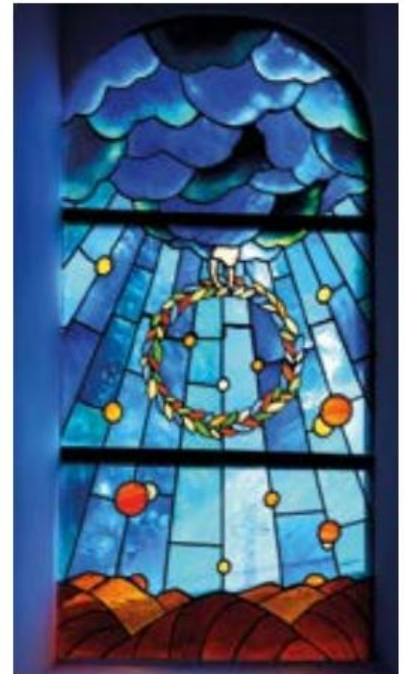

Van 13 tot en met 19 mei 2019 vindt opnieuw het jaarlijkse internationale initiatief #MuseumWeek plaats. Zeven dagen lang worden culturele instellingen wereldwijd aangespoord om hun digitale communicatie over een andere boeg te gooien. Gun uw publiek een blik achter de schermen, zet minder gekende collectiestukken in de kijker of geef het woord aan bezoekers: aan u de keuze. De initiatiefnemers achter #MuseumWeek bieden u een aantal thema's aan waarbinnen u een contentplanning kan uitdenken. Bijpassende hashtags zetten u op weg. De thema's voor dit jaar: #womeninculture, #secretsmw, #playmw, #rainbouwmw, #exploremw, #photomw en #friendsmw. Overtuigd om mee te doen? Meer info via <http://museum-week.org>.

RELIGIEUS ERFGOED

Het Centre Interdiocésain du Patrimoine et des Arts Religieux (CIPAR), de Waalse tegenhanger van het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur, heeft een nieuwe website. Op www.cipar.be vindt u alle informatie over religieus erfgoed in Wallonië, aangevuld met onder meer een activiteiten- en publicatieoverzicht. Wie op de hoogte wil blijven van het laatste nieuws kan zich inschrijven voor de maandelijkse nieuwsbrief.

Glas-in-loodraam, Jean-Michel Folon, St.-Stefanuskerk Waha. Georgio via Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0

ERFGOED AALTER BOVEN DE DOOPVONT

Sinds 1 januari 2019 vormen Aalter en Knesselare één nieuwe gemeente Aalter. Tot die nieuwe fusiegemeente behoren acht woonkernen, elk met hun eigen geschiedenis en verleden: Aalter, Aalter-Brug, Bellem, Knesselare, Lotenhulle, Poeke, St.-Maria-Aalter en Ursel. Bij een nieuwe gemeente horen natuurlijk ook nieuwe verenigingen. Bijzonder snel na de fusie bouwt Erfgoed Aalter als eerste aan een nieuwe gemeenschappelijke identiteit van Aalter, met ruimte voor de eigenheid van de verschillende woonkernen. Het bestuur van Erfgoed Aalter bevat leden uit de vroegere heemkundige kring Arthur Verhoustraete, bestuursleden die hun sporen reeds hebben verdiend in het verenigingsleven, leden die betrokken waren bij de uitgave van het Dialectwoordenboek Zuid-West-Meetjesland en uit vrijwillige medewerkers met een hart voor het verleden. Erfgoed Aalter komt vier keer per jaar naar buiten met een tijdschrift van ruim dertig bladzijden. Ieder nummer bevat leesbare verhalen, foto's en meer diepgaande artikels, soms ondergebracht in een vaste rubriek. Later volgen een eigen website en Facebook-pagina.

Meer informatie over de nieuwe vereniging: erfgoed.aalter@gmail.com

De rijkste 'Tongenaaren'

Waar nu het Gallo-Romeins Museum staat, woonden 1800 jaar geleden de rijkste 'Tongenaaren'. Dat blijkt uit de resultaten van opgravingen die in 2006 gebeurden naar aanleiding van de verbouwing van het museum. Tijdens en na die opgravingen werden meer dan 100.000 objecten gecatalogiseerd, waaronder keramiek, bouwmaterialen, metaal, glas, beenderen en exotische gesteenten. De resultaten van het onderzoek werden nu gebundeld in een publicatie, die is uitgegeven door het Gallo-Romeins Museum in de reeks 'Atuatuca'.

Tijdens de opgravingen kwamen ook fragmenten van luxueuze muurschilderingen aan het licht. Een van deze panelen toont Bacchus, de Romeinse god van de wijn, gezeten op een luipaard. Het museum liet deze voor de regio erg zeldzame schildering restaureren en nam ze op in de permanente tentoonstelling.

Levensgrote muurschildering van de god Dionysus, gezeten op een panter
© Gallo-Romeins Museum

ERFGOEDDAG

2019

Ambachten en vakmanschap leven volop en spreken tot de verbeelding, dat bewijst het recordaantal activiteiten op zondag 28 april.

AANTAL ACTIVITEITEN

▲ 35%

2018

2019

645

ORGANISATOREN

zetten hun beste beentje voor u voor op deze 19e editie

541

AMBACHTSMANNEN EN -VROUWEN

zetten hun schouders mee onder een activiteit

940

LEZINGEN
WORKSHOPS
TENTOONSTELLINGEN
MARKTEN
WANDELINGEN
DEMONSTRATIES
RONDLEIDINGEN

De Schitterende Schat

Geregeld ontvangt Strippgids vragen van verzamelaars en stripmakers over hoe ze met hun (oud) materiaal moeten omgaan. Hoe ze het moeten bewaren, en of ze hun e-mails toch niet beter kunnen afdrukken? Dat bracht de organisatie op het idee om een leidraad samen te stellen die op deze en andere vragen antwoord biedt. Het kon daarvoor putten uit

Zonder jurk niets om te doen op-waaien, een gids over archiveren, met praktische tips voor schrijvers en verzamelaars van het Letterenhuis (2010).

De Schitterende Schat. Over het wat, waarom en hoe van het striperfgoed bundelt tal van praktische tips die onmiddellijk inzetbaar zijn voor al wie het erfgoed van de strip een warm hart toedraagt.

De brochure is een initiatief van Strippgids in samenwerking met het Letterenhuis, de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, LUCA School of Arts en FARO.

www.strippgids.org

ICOM KYOTO 2019

Van 1 tot en met 7 september 2019 vindt in Kyoto, Japan, de driejaarlijkse General Conference van ICOM plaats. Het centrale thema van de conferentie is *Museums as Cultural Hubs: the Future of Tradition*. Een van de centrale thema's is de herziening van de ICOM-museumdefinitie. Iets om naar uit te kijken dus! Ook FARO volgt het thema op de voet, hou dus zeker onze website en nieuwsbrieven in de gaten.

<http://icom-kyoto-2019.org>

VOORUITBLIK 19E EDITIE ERFGOEDDAG

HOE MAAKT U HET?

Nooit eerder was er zoveel te doen als tijdens de komende Erfgoeddag, op zondag 28 april. 641 organisaties hebben een aanbod van maar liefst 950 acties voor u in petto, een absoluut recordaantal. Onder de roepnaam 'Hoe maakt u het?' kan u uiteraard zelf de handen uit de mouwen steken. Verklaart dat misschien het recordaantal activiteiten van deze negentiende editie?

Tine Vandezande

Een kleine denkoefening: probeert u zich de wereld eens voor te stellen zonder de handen die al onze spullen hebben vervaardigd. Denk bijvoorbeeld aan wat u momenteel draagt, de boeken die u leest, alles wat u gebruikt in uw keuken of waarnaar u kijkt wanneer u een museum bezoekt. Het leven ademt vakmanschap. Op Erfgoeddag nodigen vakmensen u uit om stil te staan bij wat er allemaal komt kijken bij dat vakmanschap. Want een ambacht krijg je natuurlijk niet van vandaag op morgen onder de knie. Daar is passie, tijd en engelengeduld voor nodig. Mooier wordt het helemaal wanneer deze passie wordt doorgegeven van generatie op generatie.

Vlaams minister van Cultuur Sven Gatz lanceerde eerder dit jaar een oproep voor een tweede reeks projecten rond het doorgeven van ambachtelijke vaardigheden tussen 'meesters' en 'leerlingen'. Want die leren onophoudelijk van elkaar en tillen elkaar naar een hoger niveau. Erfgoeddag blijft ook na negentien edities een boeiende katalysator: nieuwe zaken worden uitgetoet, orga-

De hand met zes vingers verbeeldt enkele ambachtsmannen en -vrouwen. Herkent u de ambachten? © Fatinha Ramos

Marcel Vlaminck, glaskunstenaar © Anneleen Vlaminck

nisaties worden dankzij de thema's uitgedaagd en denken op een creatieve manier na over een gepaste activiteit. Vaak smeden ze ook duurzame samenwerkingen. En dit alles wordt gratis aan het publiek gepresenteerd: een lage drempel is en blijft immers belangrijk.

VOOR U GETIPT

Welke activiteiten springen in het oog? We pikken er enkele voor u uit:

» 'Wat hebben jullie vroeger allemaal gemaakt?' Met die vraag trok de bibliotheek van Zwevegem naar de bewoners van WZC Sint-Amand. Dat leverde een waaier aan ambachtelijke vaardigheden op én een beeld van het industriële verleden van de gemeente.

» In het Italiaans klinkt ambachtelijkheid als zachte koffie met een vleugje mysterie. Kunstenaars met een verstandelijke beperking lieten zich inspireren door het thema van Erfgoeddag. In het Kunstenhuis in Harelbeke tonen ze hun artistieke interpretaties van 'quattro mestieri'. Onderweg kunt u zich vergapen aan een echte 'artista del tatuaggio'.

» In het NAVIGO Nationaal Visserijmuseum Oostduinkerke vindt een intergenerationale activiteit plaats waarbij jong en oud letterlijk de eindjes aan elkaar mogen knopen. De juiste knopen, touw, eindjes en lusjes zijn immers allemaal van levensbelang aan boord van een schip.

» En vervalsing? Is dat ook een ambacht? Geert Jan Jansen werd in 1993 ontmaskerd als meester-vervalser van grote schilders. Na zijn gevangenisstraf werkt hij onder zijn eigen naam voort. In een lezing vertelt hij in het STAM in Gent zijn verhaal, legt hij uit hoe hij te werk gaat en hoe hij zich bepaalde stijlen eigen maakt.

» Van de middeleeuwen tot hun afschaffing in 1794 vormden ambachten de rugengraat van de stedelijke samenleving. In het stadsarchief van Sint-Truiden vindt u verwijzingen naar dertien stedelijke ambachten en hun inbreng in het stadsbestuur. Archiefstukken illustreren hun rol in het bestuur van de stad. Of leert u liever zelf hoe u informatie kan opzoeken?

Het volledige programma vindt u op www.erfgoeddag.be. ■

2020: DE NACHT

We kijken ook vooruit. In 2020 gaat Erfgoeddag de nacht in. Want de nacht betovert. De nacht staat dikwijls synoniem voor verbeelding. Nachtdieren komen tot leven. Maar hoe gebeurden nachtelijke activiteiten vroeger? Zonder een lichtbron was (en is) het bijna onmogelijk om 's nachts te werken. We associëren de nacht vandaag vaak met feesten, performances, iets vieren en gezellig samenzijn. Maar de nacht staat ook symbool voor het mysterie, het verborgene en negatieve.

Tine Vandezande is event manager en coördinator Erfgoeddag bij FARO.

EEN NIEUW DECREET,
EEN NIEUWE START

MET ÉÉN R OF TWEE?

Twee r'en in 'sectorevolutie' zou overdreven zijn, maar toch is er recent veel veranderd. De Landelijke Expertisecentra en Organisaties Volkscultuur (LEOV's) verdwenen, meer middelen voor vele spelers, nieuwe begrippen, enkele kersverse organisaties en nieuwe uitdagingen ... Waarom is 1 januari 2019 een mijlpaal voor het erfgoedveld in Vlaanderen? Om dat te begrijpen moeten we niet alleen kijken naar het Cultureelerfgoeddecreet van 24 februari 2017, maar ook verder en breder.

Marc Jacobs

Op 20 november 2015 keurde het Vlaams Parlement een wijziging van het Cultureel-erfgoeddecreet van 6 juli 2012 goed. Hierdoor werd een grote 'cultureel-erfgoedronde' uitgelokt, naar analogie met de telkens rijker bedeelde kunstenronden. Musea, archieven, expertisecentra, koepelverenigingen en andere deelsectoren zouden niet langer elk om beurt in opeenvolgende jaren aan de meet komen, maar samen: *als cultureel-erfgoedorganisaties*. Dit alles gebeurde, inclusief de introductie

van het net vermelde tienlettergrepenwoord, in de hoop dat het samen op de (politieke en belangenbehartigers) agenda zetten eindelijk tot meer aandacht, druk en middelen zou leiden voor de erfgoedsector. De beheersovereenkomsten van alle organisaties werden, waar nodig, verlengd zodat ze allemaal zouden aflopen op 31 december 2018.

Hoe die 'grote erfgoedronde' zou gaan gebeuren, met Nieuwjaar 2019 als startdatum, werd bepaald in het Decreet houdende de ondersteuning van

Letter R van Jeremias Falck, naar ontwerp van Johann Christian Bierpfaf, ca 1645-1650. Collectie: Rijksmuseum

cultureelerfgoedwerking in Vlaanderen (kortweg Cultureelerfgoeddecreet) van 24 februari 2017 en in het uitvoeringsbesluit van 20 juni 2017. Beleidsplannen mochten een half jaar later worden ingediend. 1 januari 2019: de start van een nieuwe vijf-jarenperiode: (bijna) iedereen gelijk voor de wet en aan de meet.¹

WAT VOORAFGING

Het vorige erfgoeddecreet uit 2012 moest dus aangepast worden door de beslissing van de huidige Vlaamse regering om de provincies de bevoegdheden voor cultuur te ontnemen. Hierdoor moest het model van complementair beleid tussen drie niveaus (subsidiariteit) herschreven worden tot een tussen twee niveaus (Vlaams enerzijds en steden en gemeenten/VVSG en VGC Brussel anderzijds). Zo moest het provinciaal verdeelde regionaal ondersteuningsbeleid worden ontmanteld, en in het bijzonder het door de provincies geanimeerde cultureel-erfgoeddepotbeleid. Dit

gebeurde met gierende remmen en diverse zinkgaten.² Ook voor diverse erfgoedorganisaties, niet alleen de regionaal ingedeelde, maar vooral de door de provincies zelf uitgebate musea, had dit consequenties: uiterlijk op 1 januari 2019 moest het anders zijn.

Na de vorige Vlaamse subsidieronde in 2014 werd openlijk de diepe teleurstelling van de museumsector rond de budgettaire uitkomst geventileerd. Dit verliep deels via een nieuw Museumoverleg en via het Overleg Cultureel Erfgoed (OCE). De nieuwe minister besloot voor een nieuw decreet te gaan, dat verder zou gaan dan het oplossen van de provincieproblematiek. Er vond een consultatietraject plaats met protagonisten uit de sector. Dat resulteerde in een Conceptnota³, een pleidooi om in te zetten op participatie als sleutelbegrip en als vijfde functie, naast vier losjes op de ICOM-museumdefinitie geïnspireerde functies. De tweedeling die geïntroduceerd werd is die tussen functies en rollen

(ondersteuning van die functies). Het decreet suggereert onder het kopje 'functies' vooral te denken aan collectiebeherende cultureel-erfgoedorganisaties: musea, culturele archieven en erfgoedbibliotheken en een organisatie voor immaterieel cultureel erfgoed.

Ondertussen had ook een evolutie plaatsgevonden in het ministerie, door de herschikking van de structuren in een departement. Er kwam vanaf 2016 een nieuwe secretaris-generaal, Luc Delrue, die de eerstvolgende twee jaar een doortastende herschikking van de herschikte structuren en ambtenaren doorvoerde. Een evolutie waarvoor wel een 'r' kan bovengehaald worden. Dit verklaart onder meer waarom er momenteel geen gespecialiseerde Afdeling Erfgoed meer bestaat. De visies van de nieuwe topambtenaar klonken onmiddellijk door in een schema, met concepten zoals "brede veld" en "dynamische ruimte" en de decretaal voorziene cultureel-erfgoedinstellin-

»

gen. Dit schema werd aan de decretaal ingevoerde visienota (31 maart 2017) toegevoegd.⁴ Het “brede veld” slaat in dat schema op enerzijds collectiebeherende cultureel-erfgoedorganisaties (nog steeds ingedeeld in musea, culturele archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken, en dus nog steeds geen hybride of transversale erfgoedorganisaties) en een ICE-organisatie met landelijke werking, en anderzijds op collectiebeherende organisaties met minstens een regionale werking. Verder is er in het brede erfgoedveld ook sprake van “dienstverlenende rollen”, op landelijk en op regionaal niveau. Dit schema blijft een belangrijke bron om de mogelijke ontwikkelingen na 2019 te duiden.

Verder mag herinnerd worden aan een ingrijpende regie door ambtenaren-matchmakers van het departement, die met name op dienstverlenende organisaties werd toegepast (zoals in het samenbrengen van Heemkunde Vlaanderen vzw en Familiekunde Vlaanderen vzw). Ten slotte moet gewezen worden op een andere langdurige regie-oefening, rond de zogenaamde bovenbouw (departement, sectorale steunpunten, andere ondersteunende organisaties, belangenbehartigers).

WAT IS ER ANDERS OP 1 JANUARI 2019?

Naast de voorlopig nog ‘eigen’ instelling, het KMSKA, werd het M HKA vzw door de Vlaamse overheid *ex officio* als cultureel-erfgoedinstantie bevestigd. Er waren zeven musea die een aanvraag

indienden voor de ronde 2019-2023: geen enkele cultureel-erfgoedinstantie werd gehonoreerd. Die hefboom (of inhaalbeweging ten opzichte van de kunsten) bleef deze aflevering grotendeels dode letter. Het decreet herschikt dus vanaf 1 januari 2019 dat zogenaamde “brede veld” op landelijk niveau uit het bovenvermelde schema: het gros van de bestaande, voordien al gesubsidieerde instellingen en enkele nieuwkomers.

Het resultaat? Vanaf 1 januari 2019 zijn er 23 musea ingedeeld op landelijk niveau en 22 op regionaal niveau. Zeven culturele archiefinstellingen werden ingedeeld op het landelijke niveau en drie op het regionale. Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (Antwerpen) kreeg een startsubsidie. Verder mocht de op tapis plein gebouwde Werkplaats immaterieel erfgoed (Wie) functioneel starten als ICE-organisatie.

Anderzijds is er in het decreet van 2017 sprake van subsidielijnen voor rollen, *aka* landelijk dienstverlenende werkingen. Twaalf organisaties kregen uiteindelijk een werkingssubsidie toegekend. Deze eerste ronde hinkte op diverse gedachten. Het is vooreerst de laatste fase van de ontmanteling van het decreet (en de deelsector) volkscultuur uit 1998. In het vorige decreet was er nog sprake over LEOV's, voortaan niet meer. Eén organisatie vervelde van expertisecentrum naar een organisatie rond functies: wie zou dat zijn? Sommige gingen op in een museum (zoals ETWIE), andere fu-

sioneerden. En sommige mochten voortdoen (Centrum Agrarische Geschiedenis, bv.). Er waren ten tweede ook netwerkorganisaties en samenwerkingsverbanden die hun werking zouden voortzetten als dienstverlenende rol: Vlaamse Kunstcollectie bijvoorbeeld (maar niet langer Contemporary Art Heritage Flanders). En ten derde waren er enkele collectiebeherende organisaties waarvan het voorstel om ook een dienstverlenende rol op te nemen gehonoreerd werd, zoals CRAFTS van Museum Bokrijk (Limburg) of de kunstenaarsarchievenwerking van het M HKA. Ten slotte werden PACKED en Lukas vanaf 1 januari 2019 onder een speler geschoven die nog niet in het Cultureelerfgoeddecreet functioneert: VIAA.

WELKE NIEUWE FINANCIËLE IMPULSEN ZIJN ER?

De bijna-allemaal-in-één-ronde-strategie is een beetje gelukt, toch voor de landelijke spelers, met name de musea. Op 28 september 2018 keurde de Vlaamse Regering de verdeling van de vijfjarige werkingssubsidies goed. Hierover werd een communicatie gevoerd dat de jaarlijkse subsidiepot met 9,6 miljoen euro extra middelen groeide tot ruim 37 miljoen. De cijfers staan online.⁵

De sector droomde, binnen het decretale kader van 2017, in de aanvragen echter van een

grote groei (22 miljoen). In de adviescommissies kwam men, op basis van de ingediende beleidsplannen, tot de aanbeveling om 15 miljoen extra te voorzien. De Vlaamse regering gaf 9,6 miljoen euro extra. Dit liet vele duwtjes in de rug toe. Dat het geen revolutie werd, kan deels verklaard worden door de toepassing door de overheid van een formule. Er was een vaste bonus van de basiswerking voor (bijna) iedereen en een beperkte bonus voor de 'behaalde scores'. Verder was er ook een vast bedrag als startsubsidie: 300.000 euro voor respectievelijk de (per definitie) nieuwkomer Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (Antwerpen), het Architectuurarchief Vlaanderen (Antwerpen), Red Star Line Museum (Antwerpen) en DIVA (ook Antwerpen). Bovendien werd de hogervermelde regioefening bekrachtigd met fusiebonussen. Vlaanderen verdeelde verder subsidies over de regionaal ingedeelde musea en archiefinstellingen, wat in het verleden gebeurde door de provincies.

MAAR OOK ...

Het is zeker een goede zaak; onder andere de musea in Vlaanderen kregen voor de volgende jaren van de Vlaamse overheid eindelijk wat extra slagkracht. Maar het mag tegelijk duidelijk zijn dat het plaatje erg onvolledig is. De nota *Een Vlaams cultuurbeleid in het digitale tijdperk* werd bekendgemaakt vlak voor de aanvraagdossiers moesten worden ingediend en moet nog op kruissnelheid komen. Een stoorzender tijdens het hele proces was zeker ook de bovenbouwdiscussie. Quid steunpunt? De erfgoedconvenants komen pas twee jaar later aan de meet. Hoe zal dit het Vlaamse fijnmazige erfgoedlandschap van dienstverlening vervolledigen? Een reality-check voor de cultureel-erfgoedsector zal immers zijn hoe zwaar het deels wegvallen van de provinciale erfgoed(beleids)werking zal wegen. Vanaf dit jaar zal misschien duidelijker worden wat dit echt betekent in het werkveld. Verder zijn de federale erfgoedinstellingen nog niet (voldoende) betrokken. Interessante vragen zijn er ook over belendende sectoren: toerisme, welzijn, buitenlandse zaken en over De Grote Zus: de onroerend-erfgoedsector ... Wordt vervolgd. ■

 Prof dr. Marc Jacobs is hoofd-docent kritische erfgoedstudies aan de VUB (Vakgroep Kunstwetenschappen en Archeologie) en directeur van FARO.

Bronnen en literatuur

1. Zie: www.kunstenenerfgoed.be/beleid/wet-en-regelgeving/cultureel-erfgoeddecreet.
2. Zie bijvoorbeeld: www.depotwijzer.be/depot/ranst-provinciaal-erfgoeddepot-campus-vesta-provincie-antwerpen
3. Zie: www.kunstenenerfgoed.be/nl/wat-doen-we/conceptnota-cultureel-erfgoedbeleid
4. Zie: www.kunstenenerfgoed.be/sites/default/files/uploads/pdf/Strategische-visienota-cultureel-erfgoed.pdf en in het bijzonder www.kunstenenerfgoed.be/sites/default/files/uploads/pdf/Strategische-visienota-cultureel-erfgoed-schema.pdf
5. Zie: www.kunstenenerfgoed.be/alles-over-subsidies/beslissingen/cultureel-erfgoed. Enige externe duiding is te vinden in: www.rektoverso.be/artikel/erfgoedsubsidies-20192023-wie-krijgt-wat.

VEEL MEER DAN DRADEN EN NAALDEN

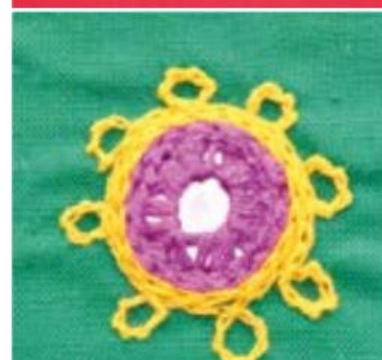
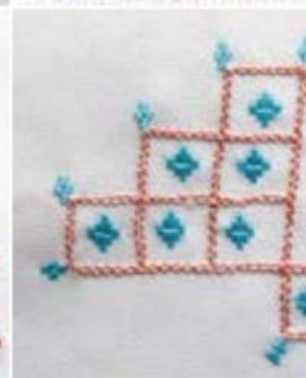
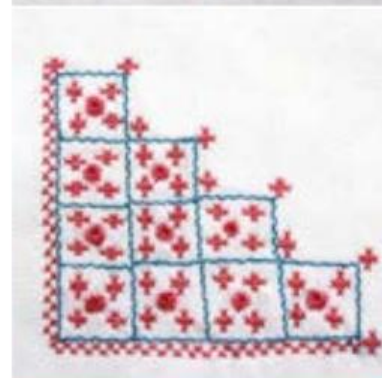
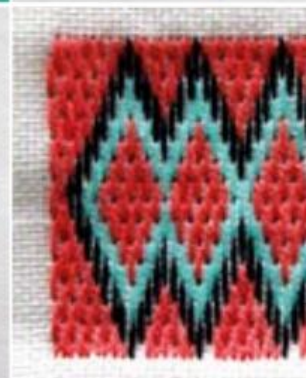
Wat als ... erfgoed zou kunnen spreken? Een hypothetische, maar interessante vraag. Want welke verhalen zouden we dan kunnen ontdekken? In deze rubriek doen we een poging.

Bij DOEK krijgen vrouwen van diverse etnisch-culturele achtergronden de tijd, ruimte en vrijheid om hun kennis en ervaringen in textielambachten te delen. De voorbije tijd lag de klemtoon vooral op Afghaanse borduurtechnieken. Tijdens een ontmoetingsatelier tonen de deelnemers wat ze kunnen met 'textiel-signaturen'. De vrouwen gaan vrij om met kleurgebruik, steken en patronen. De inspiratie van het moment zit ook vervat in hun werk. De gelijkmatigheid en dichtheid van de steken en de scherpste van de hoeken bepalen mee het vakmanschap.

Deze signatures weerspiegelen de materialen, motieven en kleuren van Afghanistan. Dat land in Zuid-Azië wordt gekenmerkt door het multiculturele en multi-etnische karakter van zijn samenleving. De invloed van stijlen en technieken uit de buurlanden geeft aan het borduurwerk een specifiek karakter, met varianten die de stempel van een etnische groep dragen. Vooral de meisjes en vrouwen borduren, in familiale kring, en geven de traditie van moeder op dochter door. Al even boeiend zijn ook de achterliggende geschiedenis, rituelen en verhalen. Borduren is erg belangrijk voor de status van de Afghaanse vrouw, en een vehikel voor het versterken van het sociale weefsel. Maar nu dus ook in Vlaanderen. ■

www.doek-vzw.com

» Door: Katrijn D'hamers | Foto's: © FARO.

INTERVIEW HISTORICUS KOEN AERTS

“Je gaat die mensen toch geen stem geven?”

Met de veelbesproken televisiereeks *De kinderen van de collaboratie* raakte historicus Koen Aerts bekend bij het brede publiek. Eind vorig jaar verscheen het bijhorende boek, *Kinderen van de repressie. Hoe Vlaanderen worstelt met de bestraffing van de collaboratie*. Een gesprek over het onverwerkte verleden van Vlaanderen en welke bronnen daarover iets vertellen.

Roel Daenen

Bestaat toeval? Op de dag van ons gesprek brachten de media het nieuws dat het Antwerpse stadsbestuur advies vroeg over de naam van het Delwaidedok. De oorlogsburgemeester naar wie het dok vernoemd is, Leo Delwaide, speelde een 'actieve rol' in de organisatie en uitvoering van de Jodendeportaties vanuit Antwerpen in 1942. Dat is gebleken uit nieuw onderzoek van Herman Van Goethem, historicus en rector van de Universiteit Antwerpen. De vaststelling dat de Tweede Wereldoorlog actueel is, is het vertrekpunt van ons gesprek. Koen Aerts beaamt: "Elke familie blijft tot op de dag van vandaag nog sporen dragen van die Tweede Wereldoorlog. In het bijzonder geldt dat voor die families die tijdens de oorlog een specifiek kamp kozen; met name de zijde van de collaboratie enerzijds of van het verzet anderzijds. Maar laat ons wel wezen: 97% van de Belgische bevolking nam geen actieve stelling in ten opzichte van de bezetter of de geallieerden. Dat toont zich natuurlijk ook in het publieke debat, met het onderzoek van Herman Van Goethem naar een figuur als Delwaide. Hetzelfde geldt ook voor Leopold II, maar in een andere context. De vraag is: zijn dat mensen naar wie je in het straatbeeld zomaar kunt verwijzen? Ik denk ook aan een figuur als Cyriel Verschaeve.¹ En zo zijn er nog talloze andere voorbeelden op te noemen."

De recente reeks op Canvas, *De kinderen van de collaboratie*, ook een van uw geesteskinderen, zwengelde het publieke debat alleszins verder aan. En eind 2018 verscheen *De kinderen van de repressie*. Een gevolg van de televisiereeks?

Koen Aerts: "Het was eerder andersom. Het onderzoek dat aan de basis lag van het boek mondde uiteindelijk uit in de televisiereeks. In 2014 ben ik met journalist Karl Van den Broeck en Bruno De Wever naar de VRT gestapt, omdat we vonden dat het onderzoek het potentieel had voor een reeks. De VRT heeft niet alleen wat tijd, maar ook enige overtuigingskracht nodig gehad om te beslissen dat we ermee konden doorgaan. Het basismateriaal van het onderzoek kwam uit de

studentenoefeningen die we al jaar en dag organiseren binnen de vakgroep geschiedenis van de UGent. Daarbij worden de studenten op pad gestuurd om de kinderen en kleinkinderen van collaborateurs te interviewen, volgens de methodologische regels van de mondelinge geschiedenis. Deze vakgroep heeft een stevige traditie opgebouwd in de praktijk van de mondelinge geschiedenis én – als ik dat mag zeggen – er een voortrekkersrol in gespeeld. Herman Balthazar startte in de jaren 1970 met het verzamelen van de getuigenissen van dokwerkers, studenten en arbeiders. Voor mijn eigen postdoctoraal onderzoek heb ik de resultaten van het onderzoekswerk van de voorbije acht jaar gebruikt en ben gaan kijken hoe die groep van kinderen van collaborateurs – een groep van ongeveer 300.000 Belgen – omgingen met dat verleden. En hoe dat verleden hen heeft getekend. Zeer concreet wilde ik ook onderzoeken wat er concreet met die mensen is gebeurd na de Tweede Wereldoorlog. Deze groep verdiende het ook om bestudeerd te worden, en niet in het minst omdat ze allemaal verbonden worden door een gemeenschappelijke ervaring. Dat was de aanleiding voor de reeks, en daarna volgde het boek. Tot spijt van de uitgever heeft dat wel wat voeten in de aarde gehad. (glimlacht) Maar ik kijk zeer dankbaar terug op de televisiereeks, al was het maar door het bereik. Elke week bereikten we op tv zo'n half miljoen kijkers; met een boek liggen die cijfers heel wat lager. Het bracht volgens mij toch wel een catharsis – of noem het een aanzet tot dialoog – teweeg. Voor sommigen was de reeks (en het boek) een confrontatie; voor nog anderen een bevrijding om te kunnen vertellen over dat verleden. In de reeks werd dat gekaderd met een commentaarstem, waar ik ook aan heb meegeschreven. En, opvallend, er zijn heel veel conclusies die frontaal ingaan tegen hetgeen mensen zich menen te herinneren! Het geheugen is per definitie onbetrouwbaar. Je zit met andere woorden in een heel interessant spanningsveld dat wij nu nog steeds kunnen betreden – 75 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Die kinderen leven nog, zijn vaak 60 jaar of meer, en hebben een per definitie

»

emotioneel verleden. Velen onder hen hebben die bestraffing letterlijk en figuurlijk na de oorlog gevoeld. Uit geheugenonderzoek weten we dat vooral pijnlijke ervaringen praktisch niet uitwisbaar zijn uit het autobiografische langetermijngeheugen.”

Door het veldonderzoek van de studenten is er veel nieuw bronnenmateriaal verzameld.

Wat gebeurt daarmee?

“De UGent heeft intussen al enkele decennia ervaring met de methode van de mondelinge geschiedenis. Zo geven we een stem aan groepen uit de bevolking, die anders niet of nauwelijks worden gehoord. Toch niet in geschreven documenten. De voorbije jaren is de focus wat verschoven en vernauwd tot ‘de kinderen van ...’ Daar zit een biologische en logische verklaring achter; de meeste mensen die destijds als volwassene betrokken waren, zijn intussen overleden. Ook in de wetenschappelijke literatuur zien we die focus op het doorleven van herinneringen bij de volgende generaties, en de manier waarop dat zogenaamde ‘onverwerkte verleden’ – de term is van onder andere Luc Huyse – kan doorwerken en resulteren in een aantal breuklijnen die vandaag nog steeds in de samenleving leven. Het onderzoek genereert dus een grote hoeveelheid primaire bronnen. Dat zijn audiovisuele bestanden, of in de meeste gevallen, digitale audiobestanden. De studenten zorgen daarnaast ook voor een heel uitgebreide identificatie- of respondentenfiche. Behalve de puur persoonlijke biografische gegevens – geslacht, naam, en dergelijke – krijg je zo zicht op de socio-economische achtergrond van de persoon in kwestie. Bij de analyse kun je daarbij bepaalde zaken, patronen, herinneringen, stereotypen proberen te linken aan het sociale profiel en de netwerken waartoe iemand behoort. Zo kun je de ‘match’ bestuderen tussen de collectieve herinnering en het individuele geheugen. Dat maakt dat je na verloop van jaren een zeer rijke oogst krijgt. Aan de basis van mijn boek liggen een 150-tal rijk gestoffeerde interviews die we weldra zullen neerleggen bij het Cegesoma, het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij van het Belgisch Rijksarchief. De bedoeling is om deze – conform de contracten die zijn afgesloten met de respondenten – verder te ontsluiten en ter beschikking te stellen van andere vorsers. En nogmaals, voor dit onderzoek is de vraagstelling niet zozeer gericht op de feitelijke gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog – je hebt immers die vertekeningen van het geheugen – dan wel op de herinnering en de herinneringsoverdracht. En daarbij aansluitend: het mens- en maatschappijbeeld. Dat is dus een beetje verkleurend ten opzichte van het feitelijke karakter dat je soms in dit soort interviews verwacht. Het is alleszins een ongelofelijk rijke bron met een multiperspectivistisch panorama, wat maakt dat je ook andere

vraagstellingen hierop kunt toepassen. Ik wil dan ook van de gelegenheid gebruikmaken om de lezer uit te nodigen om die bronnen ter hand te nemen.”

Zijn er in de interviews nog andere, relevante bronnen tevoorschijn gekomen?

“Het boek *Was opa een nazi?*, de televisiereeks en het boek *De kinderen van de repressie* zorgden voor een enorme stroom van reacties van mensen die niet door onze studenten waren geïnterviewd. Die kwamen aankloppen met heel wat documenten: dagboeken, gedichten ... noem maar op. Je kunt daar enorm veel kanten mee uit. Ik denk aan de tentoonstelling in Lokeren, over het Kamp van Lokeren.² Voor mensen uit de collaboratiemiddens is dit interneringskamp een echte ‘*lieu de mémoire*’, een pleisterplaats in het geheugen. Want ‘wie in Lokeren heeft gezeten, is een van ons.’ Gekoppeld aan die tentoonstelling werd een oproep gelanceerd. Die bleek achteraf compleet overbodig, gezien de aankondiging op zich – ‘we gaan deze geschiedenis belichten, en op een wetenschappelijke manier’ – al heel wat effect had. Twintig jaar geleden had dat allicht anders gelegen. Mensen zijn op hun zolders beginnen rommelen, en kwamen massaal met allerlei voorwerpen en documenten aanzetten. Daar was nog geen archiefbewaarplaats voor gevonden. Daarop startte het Stadsarchief Lokeren een samenwerking op met het ADVN, waarbij het archief een kopie of een foto van de voorwerpen bijhoudt. Met dat materiaal wordt binnenkort ook een tentoonstelling gepresenteerd, *Gemaakt achter prikkeldraad*.³ Deze ervaringen illustreren eens te meer hoe belangrijk en relevant bewaarplaatsen eigenlijk wel zijn. Dit soort van projecten – boeken, tentoonstellingen – is niet mogelijk zonder archieven en musea. Door de interactie worden mensen gesensibiliseerd, betrokken en geresponsabiliseerd. Dit materiaal moet in tastbare vorm worden bewaard in deze instellingen, die vaak geconfronteerd worden met veel te weinig middelen en mensen. Dit gaat over geheugenconstructie van een samenleving. En via wetenschappelijk onderzoek kun je van dat geheugen een geweten maken.”

Kunt u stellen dat het perspectief van de historici over dit onderwerp wat verschoven is?

“Dat klopt. We hebben lange tijd politiek-institutionele studies gehad, top-down: ‘de collaboratie’ en ‘de bestraffing’. Dat is weliswaar een noodzakelijk, structureel kader om de materie te bestuderen. Maar je mist tegelijk de hartslag van de mensen. Mij interesseert in het bijzonder de geschiedenis van onderop. Zo krijg je een eerder multiperspectivistisch beeld. (nadrukkelijk) Dat wil niet zeggen: relativistisch, als in: ‘ieder zijn waarheid’. Neen, er is nog steeds de wetenschappelijke analyse. De persoonlijke herinneringen versus de wetenschap: dat levert soms vuurwerk op. Zo heb ik heel wat felle mails gekregen die de wetenschappelijke analyse

Hechteniskamp Lokeren,
foto: Pater 'Longinus' De Munter

*‘Dit soort van
projecten - boeken,
tentoonstellingen
- is niet mogelijk
zonder archie-
ven en musea.’*

allerminst delen. Je kan wel, zo heb ik zelf ook gemerkt, veel meer de nuance binnen de instituties aanwijzen. Je krijgt een veel scherper beeld van de ervaring – die niet altijd matcht met ‘de waarheid’ – van mensen. Ik wil me trouwens niet bezighouden met een postmoderne lezing van de geschiedenis, want dan kun je de geschiedschrijving grotendeels opdoeken. Je ziet daar wel een belangrijk aandeel voor de mondelinge geschiedenis in.

De premisse van het boek is dat kinderen geen enkele schuld treft. In de ogen van de (toenmalige) maatschappij was dat wel even anders. In dat opzicht kan de literatuur haast niet anders dan confronterend zijn voor alle betrokkenen. Koen Aerts: “Ik heb talloze reacties gekregen toen ik over het onderzoek begon na te denken, onder andere van academici die ik hoog aanschrijf. ‘Wat ga je nu doen?! Je gaat die mensen toch geen stem geven?’ Het was niet de bedoeling om hen als slachtoffers te omschrijven. Ik vond het net wél interessant omdat deze geschiedenis nog

steeds een hypotheek op de maatschappij legt, omdat deze mensen zich op een bepaalde manier bejegend voelden. Ik zeg niet dat dat dan ook de waarheid is – dat is een belangrijk onderscheid dat je moet maken. Als je de analyse van de feiten maakt, dan kun je objectief vaststellen dat de staat deze groep kinderen effectief niet zag staan. Wat maakt dat de samenleving vrij spel kreeg, met een heel proces van stigmatisatie en zelfs gettovorming. Veel van die kinderen kropen regelrecht in een egelstelling, en keerden zich van de weersomstuit tegen de staat. Niet dat de staat die kinderen actief gestraft heeft, dat niet, maar ze kregen wel rechtstreeks te maken met de sociale gevolgen en sommige juridische uitwerkingen. De kinderen van mensen die vandaag in de gevangenis zitten, ondergaan vergelijkbare uitsluitingsprocessen. De premisse is dus niet enkel moreel, maar gewoon universeel: kinderen treft geen schuld. Naar aanleiding van de reeks op tv heb ik daarover ook veel reacties gekregen. Voor sommigen was het niet duidelijk dat het vooral de perceptie van de ervaringen was die we wilden tonen. Ik hoorde dan dat we deze mensen een forum gaven om de daden van hun ouders wit te wassen. Niet dus.”

Dat heeft misschien eerder iets te maken met het ontbreken van een bereidheid om open te kijken? “Ja, en dat denken zit ook echt in een ‘goed’- versus ‘fout’-schema. De tegenstanders van de collaboratie – waar ik mezelf, voor alle duidelijkheid, ook toe reken – voelen het dan opeens wringen. Het moreel kompas wordt ontregeld, want die kinderen treft inderdaad geen schuld. In zekere zin bleek dit ook een boeiend an-

tropologisch effect. We hebben nu de kinderen van de collaboratie gehad, maar nu is het zeker tijd om de ‘overzijde’ – de kinderen van het verzet, kinderen van de Holocaust- en burger-slachtoffers – aan bod te laten komen. Dat zijn nog grotere groepen, zeker als we kijken naar het aantal wezen. Er zijn 5.000 collaborateurs in België die de oorlog niet overleefden. Kijken we naar de verzetslui, dan spreken we over minstens 15.000. En het aantal Joden die de oorlog niet overleefden loopt op tot 30.000. En dan heb ik het nog niet over de burgerslachtoffers of soldaten. Hun kinderen hebben allemaal ervaringen en verhalen die minstens zo’n grote impact hebben gehad. Versta me niet verkeerd, dit is geen ‘rekenkunde van het leed’, daarover gaat het niet. Maar ik heb ergens wel spijt dat we niet eerst *De kinderen van het verzet* hebben kunnen maken. De televisiereeks zal dit najaar te zien zijn, daar zijn we nu mee bezig.” ■

Koen Aerts, *Kinderen van de repressie. Hoe Vlaanderen worstelt met de bestraffing van de collaboratie*. Polis, 2018, 320p.

 Roel Daenen is manager communicatie, pers en partnerships bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

 Bronnen en literatuur

1. Twee weken na het interview verscheen deze opiniebijdrage van Koen Aerts in *De Standaard*, op 20 februari 2019: ‘Nazipriester, 10 letters?’, zie http://www.standaard.be/cnt/dmf20190219_04187297.
2. Leen Heyvaert en Nico Van Campenhout, ‘Opgesloten tussen zwart, wit en grijs. Het kamp van Lokeren 1944-1947’, in: *farò | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 11, 2018, pp. 32-37. Zie: https://issuu.com/faronet/docs/faro_1_2018_lr
3. Zie: <https://advn.be/nl/nieuws/gemaakt-achter-prikkeldraad>. De tentoonstelling krijgt een try-out tijdens Erfgoeddag, op zondag 28 april 2019.

DIT WAS HET GROOT ONDERHOUD 2018

Het was drummen in zaal De Schelp van het Vlaams Parlement. De achtste editie van het Groot Onderhoud, op vrijdag 9 november 2018, mobiliseerde bijna vierhonderd erfgoedwerkers. Die overlegden, dachten samen na en smeedden plannen over het thema van deze editie, 'Participatie'.

Roel Daenen

Het is u vast niet ontgaan dat het decembernummer van dit blad met een uitgebreid dossier inzoomde op 'participatie'. Voor sommigen een zoveelste *buzzword*, voor anderen de nieuwe heilige graal van de erfgoedwerking. Wat zeker is: participatie wint beleidsmatig sterk aan terrein, zoals blijkt uit de opname ervan als nieuwe 'erfgoedfunctie' (naast herkennen en verzamelen, behouden en borgen, onderzoeken, presenteren en toeleiden) in het nieuwe Cultureelerfgoeddecreet. Meer en meer erfgoedwerkers in binnen- en buitenland zetten participatie op de agenda en proberen pistes uit. Het kon dan ook niet verbazen dat de opkomst voor deze editie massaal was.

Het doel van het Groot Onderhoud is sinds de eerste editie in 2011 immers ongewijzigd gebleven: het is een plek om elkaar te ontmoeten en te netwerken, te overleggen, plannen te smeden, vragen te stellen en inzichten te delen. Dat bleek op 9 november niet anders. Traditiegetrouw kwam de minister van Cultuur even langs en werd ook de winnaar van de Ultima voor cultureel erfgoed, Museum Plantin-Moretus, gehuldigd. Ten slotte werden de aanwezigen gewezen op de tiende verjaardag van het steunpunt – daarover las u al meer in het septembernummer van *faro*. Samengevat: een feestelijke én een bijzondere editie.

Op www.hetgrootonderhoud.be kunt u alle verslagen van de voorbije edities lezen en ophalen. Daar kunt u ook alle voorbije edities van het Groot Onderhoud herbeleven, in woord en beeld. ■

“Ik wil graag iedereen aanmoedigen om meer internationaal te denken en zijn horizon te verbreden. Onze collega’s bevinden zich in het buitenland, en niet altijd in eigen land. Werk samen en probeer zoveel mogelijk van je buitenlandse collega’s te leren.”

**Karen Van
Godtsenhoven**

In deze rubriek stellen we expats aan u voor. Met andere woorden: hoe vergaat het landgenoten die elders in de wereld in de cultureel-erfgoedsector werken? En, omgekeerd, buitenlandse erfgoedwerkers in ons land? Voor deze eerste aflevering steken we de Atlantische Oceaan over en voelen we de *Associate Curator* van het gerenommeerde Costume Institute in New York aan de tand. Dat is de modeafdeling van het Metropolitan Museum of Art.

Welke thema’s spelen momenteel in uw vakgebied, in de Verenigde Staten?

“Modeobjecten an sich en deze tentoonstellen bieden altijd talloze uitdagingen. Precies omdat we proberen om iets ‘kortstondigs’ vast te leggen. De grote uitdaging schuilt in het behoud en beheer, gezien de nieuwe materialen waarmee collecties worden gemaakt. Ik denk aan plastics, schuimrubber en 3D-geprinte materialen, die vaak worden gebruikt door modeontwerpers. Deze zijn veel kwetsbaarder dan wol, zijde en katoen. We hebben een koude opslagruimte en andere speciale manieren om materialen op te slaan, die wat wij ‘inherente gebreken’ noemen hebben. De grote populariteit en de vraag naar modetentoonstellingen zorgt bovendien voor een echte schaarste in de beschikbaarheid van bruiklenen van ontwerpers, verzamelaars en ook andere musea. Er zijn slechts een paar meesterwerken per designer beschikbaar. Die zijn vaak ook nog eens heel fragiel. Gelukkig heeft het Costume Institute een van de meest encyclopedische modecollecties ter wereld, met meer dan 33.000 objecten.”

Hebt u tips of suggesties voor uw collega’s in België?

“Ik wil graag iedereen aanmoedigen om meer internationaal te denken en zijn horizon te verbreden. Onze collega’s bevinden zich in het buitenland, en niet altijd in eigen land. Werk samen en probeer zoveel mogelijk van je buitenlandse collega’s te leren. Diversiteit en de zaken vanuit een ander standpunt bekijken leveren je instelling voordelen op. Neem ook deel aan de wereldwijde discussies over cultureel erfgoed. Wees niet bang om te veranderen.”

Vertel ons iets over uw instelling dat niemand weet.

“In de beginjaren van het Met Gala, in de jaren 1950, konden gasten blijkbaar ensembles uit de collectie van het Costume Institute lenen om die tijdens feesten te dragen. Die praktijk duurde echter niet lang, want het is onze taak om de modegeschiedenis te bewaren, en niet om ze te verslijten. Vandaag de dag kunnen objecten uit onze collectie niet gedragen worden, maar worden ze omringd met de grootst mogelijke zorg, en gaan ze door de handen van opgeleide conservatoren, curatoren en het collectieteam.” ■

A close-up photograph of a person wearing a red long-sleeved uniform and blue nitrile gloves. The person is meticulously polishing a silver spoon with a white cloth. The spoon is held vertically, and the person's hands are positioned to clean the bowl and the handle. The background is softly blurred, showing a white tablecloth and other silverware, suggesting a professional kitchen or a high-end dining setting. A white rectangular frame is superimposed over the center of the image, containing the text.

**DOSSIER
WAARDEREN**

Vlaanderen leert waarderen

De voorbije jaren is ‘waarderen’ steeds nadrukkelijker op de agenda van de cultureel-erfgoedsector gekomen. Zo benadrukte minister van Cultuur Sven Gatz het belang ervan in zijn conceptnota *Naar een duurzame cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen. Een langetermijnvisie voor cultureel erfgoed en cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen* (maart 2016). Op dat moment waren er weinig instellingen en organisaties in Vlaanderen met een *proven track record* op dat vlak. Onder meer daarom stelde de minister subsidies ter beschikking voor een aantal pilootprojecten. Die zijn uiteindelijk gekozen om de noden, struikelblokken en vragen in het veld *vanuit de praktijk* te benaderen en, waar mogelijk, op te lossen.

In dit focusdossier zoomen we in op de resultaten van deze pilootprojecten. Daarbij belichten we telkens een stelling van de *Basisnormen voor een kwaliteitsvol waarderingstraject*, de FARO-publicatie die over de essentie van een waardering gaat, los van alle mogelijke methodologieën en handleidingen. Die basisnormen zijn van toepassing in alle deelsectoren en zijn opgebouwd rond zes aspecten die niet mogen ontbreken in elk waarderingstraject. Ze bieden ook een antwoord op de vraag vanuit de sector naar basisrichtlijnen die toepasbaar zijn voor alle betrokken doelgroepen. Deze basisnormen zijn ontwikkeld in 2016-2017 door een werkgroep met vertegenwoordigers uit archieven, musea, immaterieel erfgoed, de Vlaamse Erfgoedbibliotheken en enkele expertisecentra. Ze bestaan uit zes stellingen die noodzakelijk zijn om elk waarderingstraject tot een goed einde te brengen:

1. Waarderen doe je met voorkennis (artikel Centrum Agrarische Geschiedenis)
2. Waarderen is een project (artikel Vlaams Architectuurinstituut)
3. Waarderen doe je niet alleen (artikel Het Firmament)
4. Waarderen doe je met een brede blik (artikel Werkplaats immaterieel erfgoed)
5. Waarderen is een middel voor een beargumenteerd cultureel-erfgoedbeheer en -beleid (artikel Design Museum)
6. Waarderen is een transparant en verantwoord proces (artikel CRKC)

Daarnaast krijgt u ook drie aanvullende praktijkgetuigenissen: een van de Vlaamse Erfgoedbibliotheken, een van het Archief en Museum van het Vlaams Leven te Brussel en een over etnografie en het waarderen van ICE.

Veel lees- en leerplezier!

Anne-Cathérine Olbrechts,
Adviseur behoud en beheer

WAARDEREN OP DE AGENDA'S IN
VLAANDEREN

BETEKENISVOL!

Waardering en (in Australisch Engels:) '*significance*' staan momenteel op de agenda van de erfgoedsector in Vlaanderen. Dit is onder andere het resultaat van een recente beleidskeuze en projectencampagne. Het is tegelijk ook een globale beweging, waarbij steeds sterkere impulsen al meer dan een kwarteeuw vanuit Australië komen, al dan niet via Nederland of Groot-Brittannië. Vlaanderen is hierin een significant laboratorium geworden.

Marc Jacobs & Anne-Catherine Olbrechts

»

Wie de internationale en interdisciplinaire literatuur volgt, is het niet ontgaan. Waarden en 'significance' zijn wat men in de sociale media 'trending topics' zou noemen. Waarden staan op de agenda van alle soorten studies over erfgoedwerk.¹ Dit blijkt ook uit een bijdrage die in 2016 verscheen in het *International Journal of Heritage Studies*. L. Harald Fredheim en Manal Khalaf stelden vast dat in de 21e eeuw de waardegebaseerde benadering in allerlei velden krachtig was doorgebroken. Ze omschreven het als een benadering "that seeks to identify, sustain and enhance significance, where significance is understood as the overall value of heritage, or the sum of its constituent 'heritage values'. Common to all these approaches is the emphasis on understanding how the heritage in question is valued, often formalised in a statement of significance, in order to manage, use and conserve it appropriately."² 'Significance' staat dus voor de som van alle erfgoedwaarden. Het gaat over methodes om die som te benaderen, door veel mensen te betrekken. In hun artikel maakten ze een indrukwekkend overzicht van typologieën en criteria om allerlei mogelijke waarden te bepalen. Er is wel geen universele consensus over: het is dus behelpen. Een eclectische en pragmatische aanpak is, samen met een gereedschapskist of online module van instrumenten, aangewezen.

BURRA, MEUL EN COLLECTIEBELEID

In het vorige decennium vestigde Veerle Meul, na het bijwonen van workshops van ICCROM in Rome, herhaaldelijk de aandacht op het Burra-charter (1979).³ Die tekst maakte furore in Australië, niet alleen in de sectoren van monumenten en landschappen maar ook bij het beheren van roerend erfgoed. Het resulteerde in de ontwikkeling van de Significancemethode in Australië.⁴

In Nederland waren de internationale voelsprietten en nationale ambities in de jaren 1990 en 2000 scherp afgesteld en de museumconsulentennetwerken nog in volle bloei. In het museumbeleid werd onder meer een (ABC)Deltaplan uitgevoerd. Meer recent werden diverse handleidingen gepubliceerd over waardering, onder meer door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. In Vlaanderen kreeg de in 2013 in het Nederlands gepubliceerde brochure *Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen* veel aandacht.

In dezelfde periode werd in Vlaanderen door provinciale bemiddelaars, FARO en de Vlaamse overheid een depotbeleid voor cultureel erfgoed voorbereid en uitgerold. Zo startte in oktober 2012 een werkgroep waarden vanuit de strategische vaststelling dat selectie en herbesteding een steeds belangrijker thema werd binnen het collectiebeleid, o.a. met het oog op duurzame in-

vesteringen. De coördinatie en continuïteit van de werkgroep wordt tegenwoordig, na het door de Vlaamse Regering uitrangeren van de provincies in dit domein, door FARO verzekerd.

In juni 2015 vond er een rondetafel over waardering plaats in Brussel. Belangrijk was ook het dossier dat in september 2015 in dit tijdschrift verscheen, waarin onder andere twee fel opgemerkte artikels verschenen. Veerle Meul hield een krachtig pleidooi om in Vlaanderen te kiezen voor een waardegebaseerde erfgoedwerking. Ze relativeerde de sterke associatie met selectie en afstoting. Ze herinnerde aan de Burrarevolutie en aan de debatten over risicomanagement in preventieve conservering.⁵ Precies op dit gebied is overigens de voorbije jaren in Nederland vooruitgang geboekt.⁶ Veronica Bullock presenteerde de in Australië ontwikkelde methodologie van *Significance 2.0*. Ze hamerde niet alleen op het potentieel van de *Statements of Significance* (SOS, zorgvuldige waardestelling op een A4), maar ook op het grote belang van (het serieus nemen van) participatie: het betrekken van belanghebbenden.⁷ De afdeling Erfgoed (later opgegaan in het Departement CJM) en minister Gatz maakten van waardegebaseerde erfgoedwerking, participatie en eigentijds collectiemanagement speerpunten in de conceptnota, de visienota en in minstens twee rondes van projectsubsidies (2017-2019). FARO faciliteerde volop.

Waarden was, net als participatie, op de agenda gezet. Maar niet iedereen ging direct mee: er was eerst ook enige passieve en soms actieve weerstand tegen de innovatie merkbaar. Onder andere vooroordelen, bezorgdheden, drempelvrees, onvrede over koerswijzigingen in de projectsubsidiering van de Vlaamse overheid, onzekerheid door de decretale hervormingen en over het lot van de provinciale programma's zorgden ervoor dat in 2016 en 2017 sommige actoren in Vlaanderen sceptisch stonden tegenover het nieuwe paradigma van waarden van cultureel erfgoed.

AFSTOTELIJK?

Waarden werd vaak in een adem genoemd met afstoten. Afstoten heeft (in Vlaanderen) vaak een negatieve bijklank bij erfgoedwerkers ('Weg ermee?', 'Verkopen?', 'Vernietigen?'). En toch is zorgvuldige collectiemobiliteit in de 21e eeuw belangrijk, ook in het kader van een duurzame cultureel-erfgoedwerking en eigentijds management. Erfgoed dat niet tot zijn recht komt in de organisatie die het bewaart, kan dat des te meer in een andere context: aspecten van het ontwikkelpotentieel als dat ruim opgevat wordt. Om collectiemobiliteit mogelijk te maken is er een betere wettelijke en beleidsmatige omkadering nodig in Vlaanderen. In Nederland heeft de overheid op

Clockarium © Philippe Debroe

dat vlak al een parcours van nagenoeg twintig jaar afgelegd. Het begon met studiedagen zoals *Grenzen aan de groei* (1999), en controverses over musea die objecten uit de collectie te koop aanboden. De overheid ontwikkelde als antwoord een leidraad voor het afstoten van museale objecten (LAMO). Deze leidraad is gelinkt aan een herplaatsingsdatabank waar geregistreerde musea hun af te stoten cultuurobjecten kunnen plaatsen en waarbij andere musea de kans krijgen die op te nemen in hun collectie. Op die manier blijven de cultuurobjecten in het publieke domein en komen ze terecht in instellingen die ze effectief zullen inzetten, omdat ze beter in hun eigen verzamelbeleid passen. De leidraad is al enkele keren geactualiseerd (laatste keer in 2016) en heet nu de 'Vervreemdingsprocedure'.⁸ Het lijkt ook in Vlaanderen ondertussen tijd om hier meer werk van te maken.

IS 'THE BELLY OF THE EXPERT' DAN NIET VOLDOENDE?

Andere soorten van voorbehoud tegenover waarden werden opgemerkt. Sommigen ervoeren het als 'nog meer administratief werk' waarvan men niet meteen geloofde in de meerwaarde voor de werking van de eigen organisatie. Anderen argumenteerden dat ze in hun dagelijkse werking al jarenlang 'waarden', zonder daarvoor een methode nodig te hebben of zonder dit contextgebonden te maken. Het participatieve aspect van waarden of het delen van autoriteit of expertisenrollen schrikten eveneens af.

Dat waarden een arbeidsintensief proces is, erfgoedwerk, is duidelijk. Het laat echter toe om beslissingen te nemen op basis van een meer uitgebreid en transparant proces en de keuzes te motiveren en te documenteren. Het helpt om prioriteiten te stellen, zowel voor een rationeel verzamelbeleid, collectiebehoud en beheersbeslissingen, publiekswerking, onderzoek enz. Bovendien is het een concreet instrument om in te spelen op de roep naar meer participatieve methodes. Waarden op objectniveau helpt bijvoorbeeld bij het stellen van prioriteiten in verband met

»

Koninklijk Belgisch Filmarchief © Philippe Debroe

conservatie en restauratie. Een waardestelling van een object kan een overtuigend instrument zijn om een subsidieaanvraag voor een bepaalde ingreep of toepassing te onderbouwen. Een SOS kan helpen om specifieke objecten of (deel)collecties te promoten, bijvoorbeeld als communicatietekst of als duiding bij het tentoonstellen ervan. Waarderen op deelcollectieniveau helpt om inzicht te krijgen in de troeven van de deelcollecties. Sommige onderdelen hebben vooral ontwikkelpotentieel voor onderzoek, andere eerder voor publiekswerking. Een waardering kan nuttig zijn om bepaalde deelcollecties te leren kennen of om de rode draad in de gehele collectie te vinden en van daaruit (bijvoorbeeld) een gefundeerd collectieplan uit te werken. Het helpt ook om collecties die tot nog toe niet werden ingezet in een nieuw daglicht te onderzoeken en er het potentieel van te leren kennen. Of inderdaad, om elementen te laten doorstoten naar andere organisaties waar ze beter kunnen ingezet of bewaard worden ('afstoting', 'vervreemding').

Het vernieuwende aan waarderen is dat systematisch een breder gamma aan criteria worden

onderzocht en dat ook vanuit verschillende invalshoeken (stakeholders) de waardering wordt uitgevoerd, met een breder draagvlak als gevolg. Het is noodzakelijk om de mening van de belanghebbenden en belangstellenden te kennen, die vanuit een totaal andere invalshoek belangrijke informatie kunnen meedelen en daarmee de waardering ook kunnen nuanceren.

IS ER DAN GEEN TIJD OM TE INVESTEREN IN DE COLLECTIES EN DE COLLEGA'S?

Enkele waarderingstrajecten in Vlaanderen brachten aan het licht dat experimenteren met waarderen de medewerkers van een organisatie een nieuwe boost kan geven omdat ze de collectie dieper leren kennen, er tijd voor nemen en er meer greep op krijgen. Om een waardering goed voor te bereiden is inderdaad een grondige gegevensverzameling of andere onderzoeksinspanning nodig, naar onder andere de herkomst (*provenance*), de context en andere gegevens. Het is het moment om niet weg te kijken van wat er bijvoorbeeld door het dekolonisatiedebat, gendergevoeligheid of nieuwe ontwikkelingen rond klimaatbezorgdheid of

risicomanagement wordt aangekaart. Vaak ontbreekt de tijd om dergelijk onderzoek uit te voeren, tenzij in het licht van een tentoonstelling of een project en blijft het dan ook bij een gefragmenteerd beeld van de collectie.

Een van de meest verrassende inzichten die meer dan twee jaar experimenteren en reflexief omgaan met waarden opleverde, is dat doorgedreven trajecten van waardering in collectiebeherende organisaties positieve effecten hadden op de (erfgoed) samenwerking en uitwisseling in de organisatie. Teambuilding, niet samen naar een *escaperoom* of rotsklimmen, maar door het samen inbreken of indalen onder de oppervlakte van de collecties. Dit is niet noodzakelijk een *kumbayamoment*, maar wel een kans om diverse talenten, inzichten en kennisbronnen samen te brengen en te laten interageren, inclusief met de collectie zelf. Op 1 januari 2018 smolten het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa) en het Architectuurarchief van de Provincie Antwerpen (APA) samen tot het Vlaams Architectuurinstituut. De perfecte aanleiding om de collectie te waarderen maar ook, zo bleek achteraf, om elkaar te leren kennen. Ook in het Fotomuseum Antwerpen, waar de medewerkers op deelcollectieniveau waardeerden om tot een gefundeerd en duurzaam collectieplan te komen, spreekt men in deze context van 'teambuilding'. Andere opvallende ervaringen waren dat waarderen met verschillende stakeholders niet (zoals gevreesd) zozeer leidt tot conflicten, maar dat ze deze net op een natuurlijke manier kunnen oplossen of zelfs vermijden. Bij het waarderen van de collectie in het Middelheimmuseum, verbonden met het park, leidde

het definiëren en bespreken van de waarden vanuit de invalshoek van de medewerkers van het park én door de medewerkers van het museum tot een wederzijds begrip van elkaars visie en belangen en tot een nieuwe inspirerende samenwerking.

HET WATER IN EN ZWEMMEN ...

De pilootprojecten leverden talrijke inzichten op over de collecties van de deelnemende organisaties. Er werd, via intervisiegroepen en andere overlegkanalen, vooruitgang geboekt. De resultaten worden verzameld in de gereedschapskist www.erfgoedwaarderen.be.

Een sleutel was een vormingstraject dat door FARO op maat ontwikkeld werd voor starters, voor gevorderden en in de vorm van een intervisietraject. In de voorbije twee jaar werden om de drie maanden basiscursussen van telkens drie volle dagen georganiseerd. Meer dan honderd erfgoedwerkers in Vlaanderen werden zo al opgeleid. De masterclasses voor gevorderden zijn bedoeld om nieuwe, gespecialiseerde methodes te introduceren, theoretische reflecties over erfgoedwaarden te bespreken (zoals het proefschrift van Sophia Labadi⁹) of het adequaat omgaan met problemen te bespreken. Zo kende een masterclass conflictbemiddeling met Sylvia Prins succes. Ook de masterclass van de ontwerper van *Reviewing Significance 2.0* en *3.0*, Caroline Reed, werkte inspirerend. FARO bracht en brengt de piloten van de projecten geregeld samen in een intervisiegroep. Naast een intensief leerproces blijkt dit ook nieuwe kennis te genereren. En, zoals u merkt, een themadosier. ■

Prof dr. Marc Jacobs is hoofddocent kritische erfgoedstudies aan de VUB (Vakgroep Kunstwetenschappen en Archeologie) en directeur van FARO.

Anne-Cathérine Olbrechts is adviseur behoud & beheer bij FARO.

Bronnen en literatuur:

1. B. De Munck & D. Lyna, 'Locating and Dislocating Value: A Pragmatic Approach to Early Modern and Nineteenth-Century Economic Practices', in: B. De Munck & D. Lyna (eds.), *Concepts of Value in European Material Culture, 1500–1900*. Farnham & Burlington, Ashgate, 2015, p. 1-29. L. Gibson & J. Pendlebury (eds.), *Valuing historic environments*. Ashgate, 2009; L. Medina-Gonzalez, 'A return to the conceptual basis of value: new encounters from philosophy, psychology, economy, axiology and heritage studies', in: *Essays from the Museum Collections' Value Assessment Institute*. Ibermuseum Seminar, Bogota, Colombia, 2012, Brasilia, 2014, p. 374-387 op http://www.significanceinternational.com/Portals/0/Documents/IbermuseumCollectionsValueInstituteEssays_2012.pdf; C. Mathers, T. Darviol & B. Little (eds.), *Heritage of Value, Archaeology of Renew: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*. Gainesville, University Press of Florida, 2005.
2. L. Harald Fredheim & M. Khalaf, 'The significance of values: heritage value typologies re-examined', in: *International Journal of Heritage Studies*, 22 (2016) 6, p. 466-481 met uitgebreide bibliografie.
3. *The Burra Charter: the Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. Australia International Council on Monuments and Sites. Melbourne, Australia ICOMOS, 2013: <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
4. Zie ook de invloed van het Getty Conservation Institute, bijvoorbeeld: M. De la Torre & R. Mason, *Assessing the Values of Cultural Heritage*, 2002.
5. V. Meul, 'Erfgoed op waarde geschat. Nut en prijs van waarderingstrajecten', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 8, 2015, nr. 3, pp. 5-11.
6. Zie A. Brokerhof e.a., *Digitale handboek collectierisicomanagement*, Den Haag, Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 2013 en de geactualiseerde versie: A. Brokerhof, B. Ankersmit & F. Ligterink, *Risicomanagement voor collecties*. Den Haag, Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 2016. Nieuw is onder andere de quickscan: snelle risicoanalyse. Beide handboeken vertrekken van een waardering.
7. Zie V. Bullock, 'Significance International and the Significance 2.0 methodology', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 8, 2015, nr. 3, pp. 13-15 en <https://www.significanceinternational.com>, met vele verwijzingen naar literatuur en hulpinstrumenten.
8. U vindt de tool terug op <https://cultureelerfgoed.nl/dossiers/vervreemdingsprocedure>.
9. S. Labadi, *UNESCO, Cultural Heritage, and Outstanding Universal Value: Value-based Analyses of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions*. Plymouth, Altamira Press, 2013.

NAAR WAARDE GESCHAT

Waarderen blijft een *hot topic* in erfgoedland. Het Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG) greep het project *Naar waarde geschat* aan om de waarderingsmethodiek van agrarisch erfgoed in Vlaanderen en Brussel verder te verfijnen.¹ In nauwe samenwerking met vier museale partners werden evenveel inhoudelijk van elkaar verschillende (deel)collecties gewaardeerd. Na een korte voorstelling van het project gaan we hier dieper in op het leerproces, de effecten en de impact voor het agrarisch erfgoedveld.²

Brecht Demasure en Bert Woestenborghs

De vier musea waarvan sprake zijn: Texture – Museum over Leie en Vlas in Kortrijk (deelcollectie vlasteelt en landbouw), Openluchtmuseum Bokrijk in Genk (deelcollectie ‘grote’ landbouwtuigen), Jenevermuseum in Hasselt (deelcollectie kuipers- en koperslagersmateriaal) en Museum van de Belgische Brouwers in Brussel (volledige collectie).³ Voor elk museum was er een andere aanleiding om zijn collectie te waarderen. Voor Texture was dat de ingebruikname van het nieuwe gemeenschappelijk erfgoeddepot Trezoor in Kortrijk, voor Bokrijk kaderde de waardering in het collectiebeleidsplan, het Jenevermuseum wilde inzetten op meer collectiemobiliteit en voor het Brouwersmuseum was een nieuwe presentatie op een andere locatie de aanleiding.⁴ Verscheidenheid weerspiegelt zich ook in de aard van de objecten: van landbouwtuigen over ambachtelijk

werkmateriaal tot schenk- en tapperei in de huiselijke en horecasfeer. De (deel)collecties hebben een lokale component, maar zijn tegelijk representatief voor het agrarisch erfgoedveld van heel Vlaanderen en Brussel.

Het was een bewuste keuze om samen te werken met vier partners, regionaal verspreid, met zeer diverse collecties. Dit liet toe om verschillende waarderingselementen aan bod te laten komen, niet in het minst bij de waardering door belanghebbenden. *Naar waarde geschat* is en blijft immers een proefproject waar er ruimte is voor experiment. Het was van bij de start ook de bedoeling om de waarderingsmethodiek te verspreiden in het erfgoedveld van landbouw en voeding. Elke collectiebeheerder van de partnermusea volgde de introductie cursus waarderen bij FARO. Tijdens de stuurgroepvergaderingen werd bovendien zeer

© Collectie Bokrijk, foto: Luc Daelemans

actief gedebatteerd over de aanpak en de resultaten van de verschillende waarderings.

FOCUS OP VERDIEPENDE REGISTRATIE

Waardering kan maar gebeuren tot op het niveau dat er kennis beschikbaar is. CAG pleit voor een waardering op objectniveau omdat zo veel meer informatie ter beschikking komt. Bovendien is op die manier een onderbouwde keuze tot op objectniveau mogelijk. Maar dergelijke waardering vereist wel een registratie tot op dat niveau. Omdat die voor de deelcollecties in Texture, Bokrijk en het Jenevermuseum grotendeels ontbrak, werd daarom in een eerste fase van elk

traject een intensieve en diepgaande registratie uitgevoerd. Dat betekende de fysieke manipulatie van de stukken, het opmeten en registreren van bijkomende gegevens en het installeren van een professionele foto-omgeving voor het nemen van goede objectfoto's.⁵ Concreet registreerde CAG in nauwe samenwerking met de betrokken musea 404 objecten in Texture, 386 objecten in Bokrijk en 202 objecten in het Jenevermuseum. Die operatie liet toe om in teamverband expertise over registratie uit te wisselen, maar vooral ook om elk object inhoudelijk te duiden. De collectie van het Brouwersmuseum (665 objecten) was reeds volledig wetenschappelijk beschreven. Wel moet hier meer werk

*Waardering kan
maar gebeuren
tot op het niveau
dat er kennis be-
schikbaar is.*

»

worden gemaakt van historisch onderzoek over de deelcollectie bierpotten en schenkmetaal.

WAARDERING ALS LEERPROCES

Sinds zijn eerste waarderingstraject in 2014 werkt CAG steeds met een eigen uitgewerkt waarderingsdocument, gebaseerd op internationale handleidingen zoals *Op de Museale Weegschaal* en *Reviewing Significance*.⁶ CAG maakte de algemene principes toepasbaar voor het roerend agrarisch erfgoed in Vlaanderen. Waarderen gebeurt aan de hand van criteria die in vier clusters zijn vervat, meer bepaald kenmerken/eigenschappen, gebruikswaarde, (kunst)historische waarde en sociaal-maatschappelijke waarde. Afhankelijk van de aanleiding en de daarmee gepaard gaande vraagstelling trad per (deel)collectie een lichte variatie in de criteria op. Voor de duidelijkheid en vooral ook de hanteerbaarheid gebruikt CAG een cijfermatige score, gaande van 1 tot maximaal 4, afhankelijk van het criterium. Het is evenwel nooit de bedoeling dat de getallen op het einde van de rij worden opgeteld. Er ging zeer veel aandacht naar het ondubbelzinnig vastleggen van de vraagstelling per criterium en naar de mogelijke waardeschalen. Intern overleg en gedachtewisseling tussen de leden van het kernteam waren van essentieel belang.

CAG en de musea vulden elk een deel van het waarderingsdocument in, waarna er tijdens een overlegmoment verschillen in visie of kennis aan bod kwamen. Bedoeling was om in overleg telkens tot één gemeenschappelijk gedragen resultaat te komen. Het invullen van het waarderingsdocument leek voor de partners in eerste instantie veel werk, maar eens ze vertrouwd waren met de methodiek ging het waarderen vlot vooruit. Het kwam erop neer om een soort van routine te vinden. Het waarderingsdocument moet absoluut beschouwd worden als een werkdokument waarmee de collectiebeheerder aan de slag kan. Zodra de registratie en de waardering achter de rug zijn, kan het museum op basis van de geformuleerde conclusies overgaan tot een volgende stap, zoals selectie of herbestemming.

GEEN LOUTER EXPERTENVERHAAL

Tijdens de collectiewaardering werd ook geluisterd naar de stem van de belanghebbenden. Concreet werden voor de waardering van de deelcollectie van Texture twee groepen van belanghebbenden samengebracht: enerzijds oud-vlassers en de Vrienden van Texture en anderzijds leden van de heemkundige kring Wevelgem, medewerkers van het museum, stadsgidsen en medewerkers van de erfgoedcel. Per groep werden er twee sessies voorzien. In Bokrijk werd één waarderingssessie georganiseerd, met (oud-)medewerkers van het museum, gidsen en landbouw- en erfgoedexperten. Tijdens de sessies werden de objectfoto's geprojecteerd en werd aan de deelnemers gevraagd hoe ze hier tegenover stonden. Zij kregen ook de vraag om hun favoriete voorwerp te kiezen en te beargumenteren. Dat resulteerde in tal van persoonlijke verhalen. Zo hechtte een deelnemer van de waarderingsgroep van Texture groot belang aan een een-

© Collectie Texture, foto: Ann Vanrolleghem

voudige hooivork omdat hij die indertijd vaak gebruikte voor wel tien verschillende handelingen.

Bokrijk koos er expliciet voor om het publiek bij de collectiewaardering te betrekken. Het Openluchtmuseum maakte de schuur uit Proven vrij op het pas gerestaurerde erf van Abele voor de plaatsing van negen geregistreerde objecten. Op zondag was de schuur open voor bezoekers, onder begeleiding van een publieksbemiddelaar die nauw betrokken is bij de dagelijkse collectie- en depotwerking. Via een stembiljet konden de museumbezoekers aanduiden welk voorwerp ze verkozen en waarom. Uiteraard gold dit niet als waardering als dusdanig, maar het was een laagdrempelige manier om de bezoekers te betrekken bij het waarderingproject. Het concept bleek ook aan te slaan: er werden 254 stemmen uitgebracht.

De verschillende waarderingssessies scherpten een aantal inzichten aan. Peilen naar subjectieve gevoelens ten aanzien van soms 'onbekende' voorwerpen ligt bijvoorbeeld niet voor de hand. Bovendien is het enkel zinvol om te waarderen met belanghebbenden als zij toegang hebben tot alle beschikbare informatie. Waarderen op basis van foto's lijkt makkelijk voor experts, maar voor belanghebbenden is het eerder aangewezen om de objecten ook fysiek in de nabijheid te hebben; die confrontatie blijkt andere emoties op te roepen. Deze ervaringen worden meegenomen naar toekomstige waarderingen met belanghebbenden.

»

EFFECTEN VAN HET WAARDERINGSTRAJECT

De diepgaande registratie en de daaropvolgende waardering van de deelcollecties van Texture, Bokrijk en het Jenevermuseum leverde meer kennis op over de objecten. Bepaalde types landbouwtuigen werden beter geïdentificeerd en de musea leerden hun collecties beter kennen. Ten slotte kregen ze ook een duidelijker zicht op de inhoud van de verschillende deelcollecties. Dat helpt hen bij de uitvoering van het collectiebeleidsplan op het vlak van selectie, herbestemming en/of afstoting. Een directe verankering van de registratie en de waardering is de digitale ontsluiting van de verschillende (deel)collecties via de erfgoeddatabanken Erfgoedinzicht (Texture), Erfgoedplus (Bokrijk en Jenevermuseum) en Het Virtuele Land (Brouwersmuseum). Op die manier zijn meer dan 1.600 objecten op een professionele manier virtueel gegroepeerd en ontsloten. Door de systematische waardering van collectieobjecten in het verleden (cf. projecten Heuvelland, Leiedal, Bulskampveld ...) was het mogelijk om objecten over de grenzen van het eigen museum met elkaar te vergelijken. Voor elke gewaardeerde deelcollectie werd een rapport gemaakt.⁷

Het project was voor de partners een goede kennismaking met waardering en creëerde binnen de museumteams een vorm van bewustwording. Het waarderingdocument werd in nauw overleg met de musea afgestemd. Zowel met Texture als met Bokrijk kwamen andere aspecten en noden aan het licht. Door voortschrijdend in-

© Collectie Texture, foto: CAG

© Collectie Bokrijk, foto: CAG

zicht en zelfreflectie is het waarderingsdocument een handig werkinstrument geworden om objecten kritisch te bekijken. Bij de museale partners is het de bedoeling om de verworven inzichten als gevolg van de (deel)collectiewaardering verder toe te passen in hun werking. Texture bekijkt alvast de mogelijkheden om met een volgende deelcollectie aan de slag te gaan en zal zich baseren op de ervaringen van *Naar waarde geschat*. Bij de opstart van een educatieve collectie zal Texture bovendien stukken selecteren aan de hand van de waarderingscriteria uit het project. Het idee om systematisch categorieën af te vinken is zeer valabel, ook bijvoorbeeld bij het beoordelen van acquisities.

MEERWAARDE VOOR HET AGRARISCH ERFGOED

De nadruk die CAG legde op objectregistratie en -fotografie bleek absoluut noodzakelijk. De bestaande basisregistratie was immers onvoldoende om op objectniveau te waarderen. Zonder kennis kan je dus niet waarderen, want onbekend maakt onbemind. Door de nadruk te leggen op het objectniveau is niet enkel een waardering per object mogelijk maar ook op (deel)collectieniveau. Het groeperen van gelijkaardige objecten gaat immers vlot via het waarderingsdocument. Diepgaand registreren vergt tijd maar bespoedigt de eigenlijke waardering. Het project zorgde voor een intense samenwerking en nauwe wisselwerking tussen de projectmedewerker, CAG en de verschillende museale partners. De opgedane waarderingskennis blijft bewaard bij de musea en zal in de toekomst beschikbaar blijven via de collectiebeheerders. Op het niveau van de projectpartners was er eveneens kennisuitwisseling en -deling. Op geregelde tijdstippen kwamen de partners samen in een van de betrokken musea. Naast inhoudelijk overleg was er ruimte om elkaars collectie en aanpak te leren kennen. Dit proefproject zal toekomstige samenwerkingen zeker bevorderen en vormt ongetwijfeld een aanzet tot meer. De waardering van andere agrarische collecties resulteert hopelijk in een nog verdere verfijning van het waarderingsdocument en een toegenomen expertise. En zo komen we misschien ooit tot een volledige waardering van het agrarisch erfgoed in Vlaanderen en Brussel. ■

 Brecht Demasure is collectiebeheerder Collectie Bulskampveld en was tot 1 oktober 2018 projectmedewerker *Naar waarde geschat* bij het Centrum Agrarische Geschiedenis. Bert Woestenborghs is stafmedewerker roerend erfgoed bij datzelfde Centrum Agrarische Geschiedenis.

Bronnen en literatuur:

1. In 2017 schreven beide auteurs over deze thematiek reeds een artikel in dit blad. B. Demasure en B. Woestenborghs, 'Is alles van waarde weerloos?', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 10 (2017), nr. 2, p. 48-52. De auteurs wensen Greet Verschate (Texture), Joanie Dehullu (Jenevermuseum), Lore Parade (Openluchtmuseum Bokrijk) en Ann Vanlerberghe (Museum van de Belgische Brouwers) te bedanken voor het nalezen en becommentariëren van dit artikel.
2. Zie als achtergrond ook: A.-C. Olibrechts e.a. red., *Kwaliteitsvol waarderingstraject. Basisnormen*. FARO, Brussel, 2017.
3. 'Naar waarde geschat. Een waarderingstraject van vier agrarische erfgoedcollecties in Vlaanderen en Brussel' is een tweejarig project met subsidiëring door de Vlaamse overheid.
4. Tijdens de redactie van dit artikel waren nog geen resultaten beschikbaar van de trajecten met het Jenevermuseum en het Brouwersmuseum. In het Jenevermuseum was enkel de fysieke registratie afgerond en zat de waardering in de opstartfase. In het Brouwersmuseum start het waarderingstraject pas in het voorjaar van 2019.
5. B. Demasure red., *De hand aan de ploeg. Handleiding voor het registreren, waarderen en herbestemmen van agrarische erfgoedcollecties*. Brugge, Provincie West-Vlaanderen, 2016. De handleiding is raadpleegbaar via www.hetvirtueel.be/cag/themes/CAG/images/files/HandleidingAgrarischErfgoed_LR.pdf.
6. C. Reed, *Reviewing Significance 3.0. A framework for assessing museum, archive and library's collections' significance*, 2018 (<https://collectiontrust.org.uk/resource/reviewing-significance-3-0/>). A. Versloot red., *Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen*. Amersfoort, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 2013 (cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/versloot_2013_op_de_museale_weegschaal.pdf). Doorheen de jaren is het waarderingsdocument verder verfijnd. Door het werken in een Excelformaat kan bovendien op een zeer vlotte manier vanuit diverse invalshoeken een sortering worden gemaakt, wat de werkbaarheid en de overzichtelijkheid ten goede komt.
7. B. Demasure en B. Woestenborghs, *Naar waarde geschat. Waardering deelcollecties vlasteelt en landbouw Texture*. Leuven, Centrum Agrarische Geschiedenis, 2018 (www.hetvirtueel.be/themes/CAG/images/files/Rapport_Naar_Waarde_Geschat_Texture.pdf). De rapporten van Bokrijk, het Jenevermuseum, het Brouwersmuseum en het eindrapport waren tijdens de redactie van dit artikel (nog) niet gefinaliseerd. Ze worden online beschikbaar gesteld via www.hetvirtueel.be/cag/bronnen/rapporten.

TOOLBOX WAARDEREN

Wat is waarden precies?
Waarom waarden we?
Hoe gaat u concreet te werk?

Wilt u starten met een waardering,
gebruik dan de handige en gebruiksvriendelijke FARO-toolbox. Die bevat alles wat u nodig hebt.

U VINDT DE TOOLBOX OP

WWW.ERFGOEDWAARDEREN.BE

DEZE TOOLBOX BEVAT

- o de **BASISNORMEN** voor een kwaliteitsvol waarderingstraject
- o informatie over het **BELEID** en het waarderingstraject van FARO
- o **METHODIEKEN** en **HANDLEIDINGEN**
- o **PRAKTIJKVOORBEELDEN** uit binnen- en buitenland
- o handige **PARTICIPATIEVE METHODES**
- o tips over de **COMMUNICATIE** van een waarderingstraject
- o **VEELGESTELDE VRAGEN** en de bijhorende antwoorden

GEEN TAAK TUSSENDOR

Het Vlaams Architectuurinstituut voerde in 2017 en 2018 een pilootproject waarden uit met steun van de Vlaamse Gemeenschap. Voorwerp van het waarderingsproject was de collectie van het voormalige Architectuurarchief van de Provincie Antwerpen, die in 2018 eigendom werd van de Vlaamse Gemeenschap en in permanente bruikleen werd gegeven aan het Vlaams Architectuurinstituut.

Wim Lowet

Het Vlaams Architectuurinstituut (VAi) is een collectiebeherende instelling geworden: dat gegeven plaatst de organisatie voor heel wat uitdagingen. Zo moeten we ons in sneltempo inwerken in de bestaande collectie en een kader uittekenen voor de aangroei ervan. Tot slot moeten we ons verhouden tegenover de rest van het veld. Welke archieven zal het VAi opnemen, welke horen beter op een andere plaats thuis, en wanneer wordt een archief beter helemaal niet bewaard? Een paar jaar geleden zorgde een bijzondere gebeurtenis voor opschudding tijdens *Informatie Aan Zee*, het tweejaarlijkse VVBAD-congres voor archivaren en bibliothecarissen. Voor het oog van tientallen toeschouwers joeg Willem Vanneste, toen archivaris voor het Stadsarchief Antwerpen, bij wijze van statement ettelijke oude bouwplannen door de papierversnipperaars. Zijn stelling was dat deze waren gedigitaliseerd, waardoor hun fysieke bewaring overbodig werd.¹ Het trok binnen de Vlaamse archiefwereld een – nog steeds niet voltooid – debat op gang over de zin en onzin van het bewaren van gedigitaliseerde informatie in zijn originele, papieren vorm. Ondertussen erkent iedereen dat het substitueren van papieren docu-

menten als bouwplannen niet altijd opgaat, omdat sommige van deze papieren plannen als object een erfgoedwaarde hebben. Maar over welke plannen gaat het dan, en waaruit bestaat die erfgoedwaarde?

EEN WAARDERINGSKADER VOOR ARCHITECTUURARCHIEVEN

Met deze vraag gingen wij aan de slag, zij het niet enkel voor bouwplannen, maar voor gehele architectuurarchieven. De *Basisnormen voor een kwaliteitsvol waarderings-traject* vereisen verschillende zaken, waarvan een helder waarderingskader met vooraf vastgelegde criteria er een is. Het waarderingskader voor architectuurarchieven is opgesteld door het VAi, in samenspraak met verschillende collega's en twee klankbordgroepen. Eén klankbordgroep vertegenwoordigde de prioritaire doelgroepen van het VAi: architectuurhistorici, specialisten onroerend erfgoed en culturele organisaties voor architectuur. De tweede klankbordgroep betrok partners uit de erfgoedsector, met een focus op de provincie Antwerpen, gezien de historische afbakening van de collectie. Het waarderingskader bestaat uit vier hoofdafdelingen, met elk een eigen set criteria: »

*Maquettes tentoongesteld op
de Avond van de Architectuur,
2014 © Karin Borghouts*

*Stukken uit het archief van
Hendrik en Peter Wittocx
CC-BY-SA Vlaams
Architectuurinstituut*

*Maquettes in de collectie van
het Vlaams Architectuurinstituut
(permanente bruikleen van de
Vlaamse Gemeenschap)
CC-BY-SA Vlaams
Architectuurinstituut*

1. De betekenis van de archiefvormer

Archief vormt de neerslag van de activiteiten van de archiefvormer. Dit wil zeggen dat in heel veel gevallen de waarde van het archief, zowel de betekenis als de gebruikswaarde, samenhangt met die van de archiefvormer. Het VAI bakende negen criteria af om de waarde van de archiefvormer te beoordelen, specifiek voor het thema architectuur en stedenbouw.

2. De gebruikswaarde van het archief

Dit zijn de klassieke archivalische criteria. Archivarissen hebben bij de selectie in archieven immers vooral oog voor de gebruikswaarde van een archiefstuk. Met andere woorden: de waarde van een archiefbestanddeel als historische bron, of de formele waarde van een archiefstuk als bewijs. In navolging van de methode van *Reviewing Significance*² hebben wij de interpretatie van gebruikswaarde echter verbreed, uitgaande van de doelgroepen van het VAI.

3. De betekenis van het archief

Dit is wat men de erfgoedwaarde van een archief zou kunnen noemen. Namelijk de waarde die een archief heeft, los van zijn praktische nut. Het gaat hier om de (historische) 'gevoelswaarde', om de esthetische waarde van de stukken en de reacties die het archief bij het publiek losmaakt. Ook verhalen over een archief moeten hier in kaart worden gebracht. Verhalen zijn immers belangrijke betekenisdragers.

4. De kenmerken

Kenmerken zijn elementen die bij de waardering of het beheer kunnen helpen, maar die geen waardering door een groep personen behoeven. Het gaat hier om objectief toekennbare criteria, zoals het aantal attestaties van een architect in de Inventaris Onroerend Erfgoed, of de afmetingen van een archief.

Het volledige waarderingskader kan worden nagelezen in het rapport dat over het project verschenen is.³

120 ARCHIEVEN WAARDEREN. HOE PAK JE DAT AAN?

Erfgoed of archieven waarderen is in essentie zoveel mogelijk informatie vanuit zoveel mogelijk perspectieven over het erfgoed verzamelen en daar vervolgens een oordeel aan koppelen. De vraag naar meerdere invalshoeken is essentieel en vereist het betrekken van zoveel mogelijk perso-

nen. Dat kost echter veel tijd, wat maakt dat er in de erfgoed- en archiefwereld veel vragen naar de haalbaarheid rijzen. Vaak hoort men dat de baten niet opwegen tegen de kosten. En inderdaad, de creatie van een efficiënte flow om de waardering van de archiefcollectie binnen de vooropgestelde termijn uit te voeren bleek geen sinecure, zelfs wanneer de deelnemers van het traject leden zijn van dezelfde organisatie.

Het VAI nam, in tegenstelling tot de andere waarderingspilotprojecten, geen mensen van buiten de organisatie in het kernteam voor waarderen op. We kozen ervoor om de waarderingsoperatie op te vatten als een leermoment voor het nieuwe archiefteam. Dit deden we door in het kernteam, naast de inhoudelijke medewerkers, ook de depotbeheerders, administratieve medewerkers en de personeelsleden van het voormalige Centrum Vlaamse Architectuurarchieven te betrekken. Op die manier wilden we de kennis over de collectie distribueren over de gehele organisatie. Doel hiervan is om, naast kennisverhoging, ook een breder draagvlak te creëren voor toekomstige beslissingen over de collectie. Bij het uittekenen van het waarderingstraject werd ook rekening gehouden met een efficiënte uitvoering van de waardering. Het doel was duidelijk: de 120 archieven uit de collectie van het Architectuurarchief Provincie Antwerpen (APA) waarderen. De uitvoering gebeurde in drie stappen.

In stap 1 werden de archieven over de verschillende medewerkers verdeeld. Ze moesten zoveel mogelijk informatie over de archieven verzamelen aan de hand van het waarderingsformulier. Ook stimuleerden we het nemen van foto's van het archief. Om dit proces te ondersteunen, goten we de waarderingscriteria in een Google Form, die erg handig bleek in gebruik. Het opzetten van een Slackkanaal (een soort chatapp voor organisaties en bedrijven, red.) om weetjes over de archieven te delen bleek helaas minder succesvol.

In stap 2 kregen de medewerkers een maand de tijd om in de archieven te duiken. Juni werd uitgeroepen tot 'waarderingsmaand', wat twee maanden van tevoren aan de collega's werd gecommuniceerd. Het was essentieel dat de waardering van de archieven geen taak tussendoor werd, maar een prioritair werk. Deze begrenzing van de uitvoering in de tijd (één maand) en tijdige communicatie zorgden ervoor dat dit lukte.

Stap 3 behelsde de collectieve waardering en quotering van de archieven. Dat gebeurde volgens de methodiek *Op de museale weegschaal*.⁴ Deze stap werd door alle collega's als de meest tijdrovende ervaren en vereiste heel wat aanpassingen *en cours de route*. De initiële aanpak ging te langzaam.

Een bijkomend resultaat is dat het hele archiefteam tijd heeft genomen om kritisch te reflecteren over de collectie en het beheer ervan.

Daarom kozen we opnieuw om ruim op voorhand een groter tijdsgeheel in te plannen. In de maand september werden twee volledige dagen uitgetrokken waarop het hele team archieven kon waarden.

Daarnaast waren toegevingen op de methodiek nuttig. Zo werd besloten om de criteria voor de betekenis van de archiefvormer niet meer te quoteren. Ook werd het volledige team in twee gesplitst, zodat de capaciteit verdubbelde tot 36 collectief gevalueerde archieven per dag. Het is belangrijk te benadrukken dat de praktische aanpak van een waarderingstraject zal verschillen van traject tot traject. Zaken die meespelen zijn de doelstellingen, de hoeveelheid erfgoed, de beschikbare tijd en het aantal mensen dat men wil betrekken.

EN WAT LEVERT HET OP?

Allereerst deed het VAI ervaring op met het opzetten van waarderingsprojecten. Een inzicht dat we daarbij verkregen, was dat een project als dit een voortdurende procesopvolging en -evaluatie vereist. Een voldoende ruime doorlooptijd is met name belangrijk, zeker wanneer ook externe klankbordgroepen worden betrokken. Daarnaast moet men prioriteiten stellen en de initieel naar voren geschoven methodiek durven bijstellen. Het niet quoteren van de criteria voor de betekenis van de archiefvormer leidt misschien tot minder gedetailleerde informatie, maar zorgde er wel

voor dat we een basiswaardering konden creëren voor ieder archief.

Het meest concrete resultaat van het project is dat het architectuurarchief van het Vlaams Architectuurinstituut nu over een instrument beschikt waarop het collectiebeleid verder kan worden gebouwd. De waarde van de archieven is in kaart gebracht, verbanden ertussen zijn gelegd, onze toegangen kunnen worden verrijkt enz. Een bijkomend resultaat is dat het hele archiefteam tijd heeft genomen om kritisch te reflecteren over de collectie en het beheer ervan. Kennis over de collectie is nu beter gedistribueerd over alle medewerkers. Dit aspect trok ook de aandacht op het meest recente congres van het ICAM, de tweejaarlijkse bijeenkomst van architectuurmusea waarop het project eind september 2018 werd voorgesteld. Meerdere instellingen bevestigden zelf ook nood te hebben aan een herevaluatie van de collectie en betoonden interesse in de gehanteerde methodiek. Tot slot kan het gecreëerde waarderingskader verder worden gebruikt om te beslissen over acquisities, of om partners te ondersteunen met het waarden van archieven. Archieven en erfgoed waarden is voor het VAI een zinvolle investering met een rijke return. Dit eerste waarderingsproject was zonder twijfel een succes. ■

 Wim Lowet werkt sinds 2013 als archivaris en projectleider voor het Vlaams Architectuurinstituut.

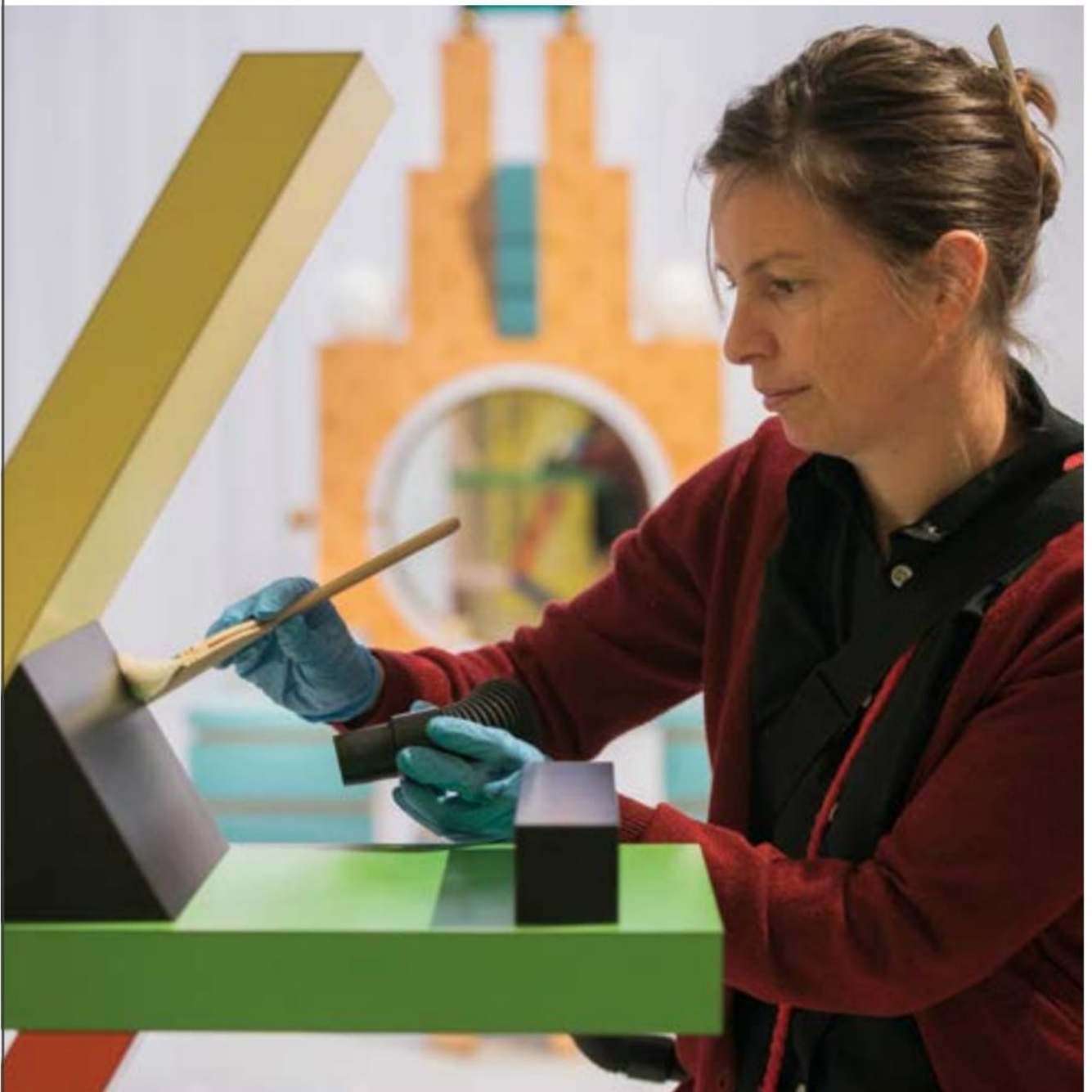
Bronnen en literatuur

1. Lees ook: W. Vanneste, 'Gooi dat 19e-eeuwse bouwplan maar weg', in: META (2016) 1.
2. Zie: <https://collectiontrust.org.uk/resource/reviewing-significance-2-0>. Ondertussen is versie 3.0 in voege.
3. W. Lowet, Rapport: Naar een blauwdruk voor een architectuurcollectie Vlaanderen, 2018, op: <https://www.architectuurarchiefvlaanderen.be/nl/project/project-naar-een-blauwdruk-voor-een-architectuurcollectie-vlaanderen>.
4. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Op de museale weegschaal: Collectiewaardering in zes stappen, 2013, op: https://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/versloot_2013_op_de_museale_weegschaal.pdf.

Archiefdozen in de collectie van het Vlaams Architectuurinstituut (permanente bruikleen van de Vlaamse Gemeenschap). CC-BY-SA Vlaams Architectuurinstituut

“De biotoop van het museum kent voor mij weinig geheimen!”

De werkplek van: Ruth Goris,
restaurator in Design Museum Gent.

faro trekt erop uit om de fijnste werkplekken in erfgoedland te ontdekken. Je bent immers niet alleen wat je doet, maar ook de plek waar je werkt.

Voor deze eerste editie strijken we neer in Design Museum in Gent. We dachten vooral in het restauratieatelier terecht te komen, maar restaurator Ruth Goris neemt ons meteen op sleeptouw door het hele museum.

“Eigenlijk is heel het museum mijn werkplek. Het is mijn opdracht om ervoor te zorgen dat onze collectie goed bewaard wordt, zowel in het depot als in de zalen. En daarom loop ik rond om alles goed in de gaten te houden. Ik ben dus allesbehalve iemand die zich hele dagen in haar atelier opsluit.

1 Op de foto zie je dat ik het boekenrek Carlton van Ettore Sottsass aan het afstoffen ben. Dat is nodig, want stof trekt vocht aan, en dat willen we natuurlijk vermijden. Bovendien zijn insecten dol op stofnesten, en die beestjes zijn uiteraard niet welkom.

2 Daarom staan er op verschillende plaatsen in het museum lichtvallen, waaronder een grote op de zolder. Elke maand (en in de zomer elke twee weken) ga ik al die valletjes af en tel ik hoeveel houtwormen, motten of andere insecten erin gekropen of gevlogen zijn. Ik hou de evoluties bij en zo weet ik of ik moet ingrijpen of niet. Nee, de biotoop van het museum kent voor mij weinig geheimen!

3 Nog niet zo heel lang geleden hebben we een nieuw depot in gebruik genomen. Dat was een goede aanleiding om de inventaris van onze objecten op punt te stellen. Met een heel team gingen we aan de slag en vele collectiestukken zijn door onze handen gegaan op deze groene werktafel. Alles is opgemeten, gefotografeerd en gereinigd. Ook de conditie van elk object is nu gedocumenteerd. Een huzarenstukje, maar o zo belangrijk voor een goed collectiebeheer.

4 Naast het preventieve werk restaureer ik ook, en daar krijg ik misschien nog wel de meeste voldoening van. In mijn atelier ga ik dan aan de slag om een gedegradeerd object weer mooi te maken. Als dat dan opgesteld is in ons museum, of op een expositie elders, dan glim ik van trots!

5 Mijn favoriete vleugel van het museum is het Hotel De Coninck, een achttiende-eeuwse burgerwoning met statige kamers en grote ramen. Historische interieurs zijn mijn passie, en ik vind het dus heel fijn om de oude elementen in goede conditie te houden. Op dit moment ben ik bijvoorbeeld bezig met de monumentale trap, en ik kijk er al naar uit om straks in mijn atelier de ontbrekende decoratieve elementen na te maken. Zo kan ik de trap in volle glorie herstellen en kunnen onze bezoekers weer genieten van een prachtig stukje erfgoed. En ikzelf geniet daar dagelijks van mee!” ■

WAARDEREN DOE JE NIET ALLEEN

In de Brusselpoort te Mechelen worden bijna drieduizend theaterpoppen uit de Mechelse figurentheatergeschiedenis bewaard. De rode draad van deze collectie is gesponnen door drie generaties van de Mechelse familie Contryn en de gezelschappen waaraan zij verbonden waren of nog zijn.

Eline De Lepeleire en Anne-Cathérine Olbrechts

De familie Contryn is sinds de jaren 1940 actief in het figurentheater, in en met gezelschappen als Het Spelke van Ulenspiegel, Hopla, het Mechels Stadspoppentheater en Beeldsmederij DE MAAN. Die lange geschiedenis vertaalt zich in een rijke en diverse collectie. Een deel daarvan wordt geregeld op verschillende manieren en momenten ingezet: als onderzoeks- of didactisch materiaal, als inspiratiebron of als deel van de producties van Beeldsmederij DE MAAN. Ook worden ze sporadisch tentoongesteld in (internationale) exposities. Momenteel is deze collectie onder de hoede van CEMPER.¹ Dat beheert om historische redenen deze grote figurentheatercollectie, maar heeft als dienstverlenende organisatie de opdracht noch de middelen om de collectie te bewaren en te ontsluiten. Gevolg: de collectie wordt beter herbestemd naar (een) nieuw(e) beheerder(s) die het potentieel van het geheel of delen van het geheel optimaal kan of kunnen benutten. Vragen die daaruit voortvloeien: hoe bepaal je de waarde van deze omvangrijke collectie? Welke historische of artistieke waarde hebben deze poppen? Wat betekenen ze vandaag voor het publiek? Welke delen van de collectie kunnen ook in de toekomst nog

gebruikt worden voor vormingen, tentoonstellingen of nieuwe voorstellingen? In 2017 startte Het Firmament met Museum Hof van Busleyden en Beeldsmederij DE MAAN de zoektocht naar het antwoord op deze vragen.²

Het uitgangspunt daarvan was dat figurentheater gelaagd is. Het bevindt zich op het snijvlak tussen podiumkunsten, immaterieel en roerend erfgoed en het wordt waardevol bevonden door verschillende types gemeenschappen. Het was daarom van groot belang dat bij het waarderen deze uiteenlopende invullingen en benaderingen een stem kregen. Daarom lag al van bij de subsidieaanvraag van dit project de focus op een participatieve aanpak. »

GEMEENSCHAPPEN IN KAART BRENGEN

Om te bepalen wie er bij dit waarderingstraject betrokken moest worden, bracht Het Firmament, trekker van het project, eerst alle belanghebbenden in kaart. Daarbij maakte men gebruik van de richtlijnen uit het *Stappenplan voor waarderen, selecteren en herbestemmen van roerend religieus erf-*

Paul Contryn groeide op met figurentheater en is als poppenspeler en acteur, poppenmaker en scenograaf verbonden aan het figurentheatergezelschap DE MAAN. © Sophie Nuytten

goed.³ Vanuit deze ‘stakeholdermapping’ identificeerde Het Firmament twee cultureel-erfgoedgemeenschappen: de figurentheatergemeenschap en een gemeenschap erfgoedwerkers. Tot de figurentheatergemeenschap behoren zowel Mechelse als landelijke stakeholders, gaande van families (de Contryns), over organisaties (DE MAAN, sociaal-artistieke organisaties die rond figurentheater werken ...) tot individuen (theaterliefhebbers, figurentheatermakers en -onderzoekers, docenten die figurentheater onderwijzen ...). Ook de gemeenschap van erfgoedwerkers werd breed benaderd, met stakeholders in de overheid, maar ook met landelijke erfgoedmedewerkers die expertise hebben in figurentheater en lokale (Mechelse) erfgoedmedewerkers die misschien in mindere mate kennis hebben van figurentheater, maar wel expertise hebben in de lokale erfgoedgemeenschap en de vele Mechelse erfgoedcollecties.

PARTICIPATIELADDER

Niet alle stakeholders konden (en moesten) op dezelfde intensieve manier betrokken worden bij het waarderingstraject. Volgens de participatieladder zijn er verschillende gradaties in participatie.⁴

Het Firmament nam dit als uitgangspunt om te bepalen welke stakeholders in welke mate moesten betrokken worden. Men kwam uit bij drie groepen: het publiek, een klankbordgroep en een kernteam.

KERNTEAM

Volgens de *Basisnormen voor een kwaliteitsvol waarderingstraject* bestaat het kernteam uit meer dan één persoon en moeten de (kunst)historische, de sociaal-maatschappelijke en de gebruikswaarden erin vertegenwoordigd worden.⁵ Als (toenmalige) medewerker bij Het Firmament vertegenwoordigde Eline De Lepeleire de (kunst)historische waarden. Zij vulde daarnaast ook de rol van trajectbegeleider. Paul Contryn, scenograaf en poppenmaker bij DE MAAN, was tegelijk spreekbuis voor de gebruikswaarde (podiumkunsten) en sociaal-maatschappelijke waarden (immaterieel erfgoed). Elke Verhoeven en Marijke Wienen van het Museum Hof

van Busleyden vertegenwoordigden de (kunst)historische waarden voor de stad Mechelen en de sociaal-maatschappelijke waarden. Dit kernteam ontwikkelde de toe te passen waarderingmethodiek, deed suggesties voor de samenstelling van de reeksen binnen de (deel)collecties en waakte erover dat de waardering op een consequente en transparante wijze verliep. Verder vulden de leden van het kernteam de informatie aan die door Eline werd samengebracht als voorbereiding op de waarderingssessies. Zij maakten ook deel uit van de klankbordgroep, waarin adviezen werden geformuleerd over mogelijke herbestemmingen van de collectie. Het kernteam baseerde zich op deze adviezen voor de definitieve suggesties.

KLANKBORD- EN FOCUSGROEP PUBLIEK

De klankbordgroep werd samengesteld uit vertegenwoordigers van de voornaamste stakeholders.⁶ De leden werden vooraf uitgebreid geïnformeerd over het opzet en de methodiek van het waarderingstraject. Vervolgens werd in vijf bijeenkomsten de waardering van de geselecteerde reeksen in groep uitgevoerd. Er werden adviezen geformuleerd voor het kernteam, dat de uiteindelijke beslissingen nam. In de zoektocht naar een goede manier om alle beschikbare informatie (zowel de voorbereiding als de resultaten van de waarderingssessies) te delen met de klankbordgroep, werd een projectwebsite⁷ gemaakt.

Naast de klankbordgroep was er ook de focusgroep. In de loop van het project werd door het kernteam beslist om ook de stakeholders uit de erfgoed-, figurentheater-, sociaal-artistieke of educatieve sector te betrekken, die weliswaar een link hadden met de collectie, maar er emotioneel niet of nauwelijks belang aan hechtten. Voor hen werd een eenmalige bijeenkomst georganiseerd waarbij ze uitgenodigd werden om na te denken over mogelijke herbestemmingspistes. De resultaten van deze focusgroep werden meegenomen in de finale bestemmingsadviezen, zoals geformuleerd door het kernteam.

Het publiek werd tijdens de expo *Acht Hoogvliegers. Mechelse theaterpoppen*

Het is duidelijk geworden dat de participatieve aanpak loont, aangezien het draagvlak voor de uiteindelijke beslissingen groter werd naarmate meer belanghebbenden betrokken werden.

naar waarde geschat ingelicht over het opzet, de uitvoering en de resultaten van het waarderingstraject.⁸ De expo liep van 24 augustus tot 1 oktober 2018 in Museum Hof van Busleyden. Er werd een tentoonstellingsbrochure verdeeld met uitleg over het project en over de manier waarop de verschillende leden van de klankbordgroep deelnamen aan het waarderingproces. Elk lid stelde zijn of haar favoriete figuur voor en de bezoekers van de expo kregen de kans om hieruit de publieksfavoriet te verkiezen. Het publiek werd ook in een open vraag uitgenodigd om herinneringen te delen over het Mechelse figurentheaterverleden. De resultaten van deze participatieve expo werden eveneens door het kernteam meegenomen in hun bestemmingsadviezen.

Tot slot werd er bij de cultureel-erfgoedgemeenschappen een draagvlak gecreëerd door hen te informeren over dit traject en het belang ervan.

OBSTAKELS

Verwacht werd dat er conflicten zouden ontstaan bij het waarderen van dit erfgoed. Het is bijzonder erfgoed, dat zowel immaterieel als roerend is én dat deel uitmaakt van de podiumkunsten. Conflicten dus, tussen enerzijds de gemeenschap van het figurentheater, die de poppen in de eerste plaats wil (blijven) gebruiken en de traditie

© Sophie Nuytten

van het poppenspel levend wil houden, en anderzijds de erfgoedwerkers die het erfgoed net willen bewaren en behouden in zijn materialiteit. Dergelijke conflicten bleven uit, net omdat bij het participatief waarderen alle mogelijke standpunten en het ontwikkelpotentieel gelijkwaardig en gelijktijdig in kaart werden gebracht. Er ontstond haast vanzelf een evenwicht tussen de standpunten van beide gemeenschappen.

Een ander mogelijk risico was een (te) grote emotionele betrokkenheid bij de stakeholders die deelnamen aan de waardering. We denken daarbij vooral aan Paul Contryn, die het figurentheater in al zijn waarden en betekenissen vertegenwoordigt. Hij is niet alleen opgegroeid met figurentheater, maar is ook werkzaam als poppenspeler en acteur, poppenmaker en scenograaf bij het figurentheatergezelschap DE MAAN. Toch waren er zelden meningsverschillen, en de emotionele betrokkenheid werd in evenwicht gehouden door externe experts. Al snel werd, door goed naar elkaars argumenten te luisteren, een consensus bereikt.⁹

Zoals eerder vermeld is het sowieso onmogelijk om alle belanghebbenden rechtstreeks bij de waardering te betrekken. Met een klankbordgroep van acht personen was het al een hele onderneming om data te vinden die voor iedereen pasten. En zelfs dan bestaat nog steeds het risico dat iemand door onvoorziene omstandigheden niet kan deelnemen aan de waarderingssessie zelf. Kan dit verholpen worden door een reservepersoon te voorzien voor elke vertegenwoordiger van een waardencluster/erfgoedgemeenschap? Eigenlijk niet, omdat dan het gevaar bestaat dat de waardering zelf aan consistentie verliest. Bovendien zouden die reservepersonen het traject dan ook van heel nabij moeten opvolgen. Waarderen via een *conference call* bleek ook niet werkzaam, omdat tijdens de waarderingssessies al eens poppen 'uit de kast' werden gehaald om zo gemakkelijker tot een consensus te komen. Het afstemmen van de agenda's is en blijft dan ook het struikelblok bij uitstek dat bij veel waarderingstrajecten roet in het eten gooit.

Concluderend kunnen we wel stellen dat het waarderen van de Mechelse figurentheatercollectie een pilootproject is geworden voor het participatief waarderen. Daarbij werd een werkbare methodiek ontwikkeld die bovendien kan toegepast worden op andere, te waarderen collecties. Het is duidelijk geworden dat de participatieve aanpak loont, aangezien het draagvlak voor de uiteindelijke beslissingen groter werd naarmate meer belanghebbenden betrokken werden. ■

 Eline De Lepeleire werkt sinds kort bij het Letterenhuis Antwerpen als stafmedewerker archiefverwerking. In haar vorige job begeleidde ze als medewerker van expertisecentrum Het Firmament onder andere het waarderingstraject van de figurentheatercollectie.

Anne-Cathérine Olbrechts is adviseur behoud en beheer bij FARO.

Bronnen en literatuur:

1. CEMPER vzw is het Centrum voor muziek- en podiumerfgoed in Vlaanderen en Brussel. De organisatie is de fusie van Het Firmament (tot 1 januari 2019 het expertisecentrum voor het cultureel erfgoed van de podiumkunsten) en Resonant, het voormalige expertisecentrum voor muzikaal erfgoed.
2. CEMPER en Beeldsmederij DE MAAN zijn eigenaar van de figurentheatercollectie die in de Brusselpoort wordt bewaard. Het Firmament ontving hiervoor een projectsubsidie van de Vlaamse overheid als 'Pilotproject voor het waarderen van cultureel erfgoed'.
3. Zie: www.stappenplanreligieuserfgoed.be/integratie-waardering/identificeer-geheel/identificeer-belanghebbenden-en-gebruik. Zie ook: www.faro.be/erfgoed-waarderen.
4. Deze is gebaseerd op de participatieladder van Sherry R. Arnstein (*A Ladder of Citizen Participation*, 1969, zie <https://lith.gow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation.html>) en het participatiemodel dat Nina Simon hanteert in haar boek *The Participatory Museum* (2010).
5. U vindt de basisnormen terug op de toolbox www.erfgoedwaarderen.be op de pagina: https://faro.be/sites/default/files/bijlagen/e-documenten/waarderen_0.pdf.
6. Met Eline De Lepeleire (Het Firmament), Paul Contryn (DE MAAN), Elke Verhoeven en Marijke Wienen (Museum Hof van Busleyden), Willem Verheyden (oud-directeur DE MAAN en docent figurentheater), Fernand Verreth (oud-medewerker DE MAAN en huidig lid van de raad van bestuur van DE MAAN), Goedele De Veuster (lid van de raad van bestuur van DE MAAN, fervent bezoeker theatervoorstellingen), Luk De Bruyker (hedendaagse figurentheatermaker) en Linda Wullus (Conservator collectie Europese Volkskunde, Koninklijke Musea Kunst en Geschiedenis Brussel).
7. <https://figurentheaterwaarderen.wordpress.com>
8. Zie www.hetfirmament.be/article/168/expo-acht-hoogvliegers en de bezoekersgids: www.hetfirmament.be/files/bezoekersgids_achthoogvliegers.pdf
9. Het is bij een waardering zelfs niet nodig om een consensus te bereiken: het kernteam neemt de beslissing. Maar het is wel belangrijk dat meningsverschillen duidelijk worden opgenomen in het waarderingsrapport.

MET BREDE BLIK

Wat willen we behouden en doorgeven aan toekomstige generaties? Waarderen van erfgoed formuleert een antwoord op deze vraag vanuit het belang dat de betrokkenen zelf aan erfgoed hechten. Bij immaterieel cultureel erfgoed (ICE) ligt de verantwoordelijkheid bij de gemeenschappen, groepen of individuen die zich achter dit erfgoed scharen, vanuit het standpunt dat het eigenaarschap bij hen ligt.

Rob Herreman

De waardering van ICE gebeurt met oog voor zowel de variëteit aan niet-tastbare culturele uitingen als de verscheidenheid aan erfgoedgemeenschappen. Aan ICE-beleid en -werking gaat het beginsel vooraf dat de erfgoedgemeenschap *zelf* de waarde van haar ICE-praktijk bepaalt. Vooraf opgestelde waarderingscriteria horen dan ook niet thuis in een ICE-waarderingsinstrument.

Het lijkt een paradox dat een toelichting over de vierde richtlijn 'Waarderen doe je met een brede blik' uit de *Basisnormen voor een kwaliteitsvol waarderingstraject* exact het omgekeerde voorstelt van wat de regel voorschrijft: met name afstand nemen van waarderingscriteria.¹ Dit standpunt is het resultaat van een verkennend onderzoek naar subjectieve waarderingsproeven bij een uiteenlopende groep van potentiële ICE-stakeholders, via kwalitatieve interviews in het kader van de ontwikkeling van een instrument voor de waardering van ICE. Het ondersteunt de langetermijnvisie van minister Sven Gatz om cultureel erfgoed in al zijn verschijningsvormen en uit alle

maatschappelijke geledingen te waarborgen.² Het is ook een respons op de door UNESCO geformuleerde twaalf ethische principes voor de borging van ICE, waar de nadruk sterk ligt op de autonomie van ICE-gemeenschappen, groepen en individuen.³ Een methodiek zonder waarderingscriteria houdt het best rekening met de heterogeniteit van ICE en de verscheidenheid aan ICE-stakeholders. Anders gezegd: de ruime kijk is van positie veranderd.

DIVERS ICE

ICE als een dagdagelijks of niet zo dagdagelijks fenomeen in de vorm van gewoontes, gebruiken, kennis en praktijken is overal aanwezig in de maatschappij. Bijkomend wijzen beleidsmakers en onderzoekers de jongste decennia regelmatig op de noodzaak om erfgoed op een holistische wijze te benaderen. Deze *'human-centered'* benadering vinden we ook terug in de Europese Kaderconventie over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving (de zogenaamde Faro-conventie van de Raad van Europa uit 2005). Ook de betekenis en waardering van ICE voltrekt zich zo in

»

ICE als een dagdagelijks of niet zo dagdagelijks fenomeen in de vorm van gewoontes, gebruiken, kennis en praktijken is overal aanwezig in de maatschappij. © Femke den Hollander

de interactie tussen de soorten erfgoed. Of anders gezegd: zonder de stad Brugge en het reliëf met het bloed van Jezus Christus geen Heilig Bloedprocessie. Zonder brouwerij, mout en gerst geen biercultuur. Tegelijk geldt dat natuurlijk evenzeer vice versa.

DIVERSE STAKEHOLDERS

Niet alleen ICE maar ook de erfgoedgemeenschappen die deelhebben aan dat erfgoed zijn verscheiden. Op een collectief niveau zijn er bijvoorbeeld verschillen op vlak van de grootte, samenstelling en verbondenheid. Op een individueel niveau is er variatie in onder andere betrokkenheid, ervaring en kennis. Het geheel wordt met het (door de antropoloog Steven Vertovecs geïnitieerde) concept 'superdiversiteit' complexer wanneer ook rekening wordt gehouden met persoons-, sociale of culturele kenmerken en met de aanname dat identiteitsvorming en -beleving meerlagig en fluïde is.⁴ Mensen passen zich aan de omstandigheden aan, waardoor een contextuele aanpak bijna een 'conditio sine qua non' wordt.

DIVERS WAARDEREN

Ten slotte is waarderen een project dat op verschillende wijzen kan worden ingevuld. Iedereen waardeert, weliswaar op verschillende manieren. Het kan bijvoorbeeld via woorden, beelden of zelfs via onze lichaamstaal. Daarenboven varieert de invulling en betekenis van waarden naargelang *wie* er *waar* en *wanneer* waardeert. Het gebruik van waarderingscriteria is ondertussen gemeengoed geworden in roerend en onroerend erfgoed. Voor ICE ontbreekt het evenwel aan casestudies met een gedetailleerde bespreking van de gehanteerde methodes en werkvormen, rekening houdend met de ethische principes van UNESCO en met inachtneming van een diversiteit aan ICE-belanghebbenden en waarden.

PLAN VAN AANPAK EN RESULTATEN

Vanuit dit manco werd uiteindelijk geopteerd om voorafgaand aan de ontwikkeling van een ICE-waarderingsinstrument eerst na te gaan *hoe mensen waarderen* en een antwoord te zoeken op de vraag hoe en hoe bewust een diversiteit van gemeenschappen, groepen en individuen omgaat met waardering. 25 mensen met verschillende achtergronden werden hiervoor geïnterviewd. In de gesprekken werd gepeild naar de affiniteit met en het belang van potentieel ICE in iemands leven. Daartoe werd gebruikgemaakt van een open vraag, die ter vergelijking en als een houvast met 22 waarderingscriteria (waaronder een oefening met beoordelingsschaal) werd gecombineerd. Waardecriteriatools zijn over het algemeen flexibel, gemakkelijk aanpasbaar en uitvoerig getest, maar er zijn ook nadelen aan verbonden. Onder meer het sociaal wenselijk antwoorden, een be-

hoefte om alle waarden even belangrijk in te schatten en de beïnvloeding door derden waren hinderen die in het onderzoek naar boven kwamen. Verder bleek een Albanese migrant niet bereid om de oefeningen te doen omdat ze niet strookten met zijn waardebeleving. Diegenen die wel de sessies uitvoerden ervoeren soms dat de lijst te lang was. Ook over het gebruik van de beoordelingsschaal hadden sommigen een uitgesproken mening. Het gros van de opmerkingen over de methodes situeerde zich vooral op het niveau van de waarden. Sommigen waren niet vertrouwd met bepaalde waardetermen of -omschrijvingen. Anderen vroegen om extra uitleg of gaven aan dat de waarden nuances misten. Maar over het algemeen lagen de uitdagingen in de diverse duidingen en betekenis die de respondenten eraan toekenden.

Tijdens de interviews werd ook nagegaan of en hoe mensen op andere manieren vanuit het persoonlijk referentiekader waardeerden. Het plan van aanpak bestond initieel uit een concrete open vraag waarom de praktijk zo waardevol was voor de respondent. Uit de analyse van de gesprekken bleek dat het belang van praktijken evenwel in alle onderdelen van de gesprekken impliciet of expliciet naar voren kwam, met een rijkdom aan informatie als gevolg. De resultaten gaven om te beginnen het best zicht op kernwaarden of wat respondenten als de essentie ervoeren. Daarenboven ging het vaak om specifieke en concrete formuleringen waarmee aan de slag kan worden gegaan bij borgingsacties. Verder leken de waarden of waardeomschrijvingen genuanceerder en eclecticischer dan de opgegeven criteria en was er ook oog voor roerende en onroerende aspecten. Maar waarderingscriteria, met of zonder rangordes, boden daarentegen wel de mogelijkheid om een veelheid aan waarden te toetsen. Dit gebeurde niet bij het vrijuit praten, waar wel een grotere veelzijdigheid werd gemeten.

Er zijn met andere woorden voor- en nadelen verbonden aan beide methodes. Toch lijkt het dat beide benaderingen op basis van de inzichten die er op dit moment zijn als tegenhanger in een dialectische relatie tegenover elkaar worden geplaatst. Het gevolg is veeleer een kritiek op waardecriteria en een exploratie van opportuniteiten bij het vrijuit praten.

EEN METHODIEK VOOR PARTICIPATIEVE WAARDERING VAN ICE

Ten overstaan van een methode waarin het persoonlijk referentiekader primeert, van het gebruik van waarderingscriteria en uiteindelijk van de waardering van erfgoed, in casu ICE, lijkt vrijuit praten toch de aangewezen methode om goed zicht te krijgen op belangen bij individuen. De methode lijkt immers de beste manier om ICE te

Platbollen © Philippe Debroe

waarden, vanuit de opdracht om een waarderingsmethodiek te ontwerpen die zowel de breedte van ICE als de diversiteit van stakeholders (en bijgevolg ook hun achtergronden) in acht neemt en vanuit de overtuiging dat elke belanghebbende – gesterkt door de ethische principes van UNESCO – zelf de waarde van zijn immaterieel cultureel-erfgoedpraktijk moet kunnen bepalen, zonder onderhevig te mogen zijn aan waardeoordelen van buitenaf. Omgekeerd geldt dat waarderingscriteria, ongeacht of ze participatief verlopen, steevast een vooraf afgestemd kader aanbieden waarin moet worden gewaardeerd. Dit impliceert dat waardering volgens een bepaald discours verloopt dat niet altijd aangepast is aan het soort ICE en, ongeacht iemands kennis over de materie, niet noodzakelijk strookt met iemands overtuiging, wens, of vanuit een algemeen perspectief met iemands culturele blik. De analyse leidde, naast deze basishouding, ook tot twee werkvormen: het identificatiemodel en de waarderingsblikken. Beide tools waarborgen respectievelijk een grondige beschrijving van ICE en een strategie om de veelheid en veelzijdigheid van persoonlijke, toegekende of verbeelde waarden in kaart te brengen. De inzichten benaderen ICE op een holistische manier. Er is oog voor de diversiteit van niet-tastbare culturele uitingen en een variatie van belanghebbenden. In een vervolproject (2018-2019) worden deze tools verder getoetst. Ze moeten uiteindelijk resulteren in een zelfstandig instrument voor een breed gedragen groep van ICE-stakeholders vanuit het standpunt dat de methode het eigenaarschap voor dit erfgoed in alle opzichten versterkt. Het volledige rapport van het project vindt u, samen met de blauwdruk van beide werkvormen, op www.immaterieelerfgoed.be. ■

 Rob Herreman is verbonden aan Werkplaats immaterieel erfgoed en aan de Universiteit Antwerpen waar hij een doctoraat voorbereidt over 'lesbian and gay music'.

Bronnen en literatuur

1. A-C. Olbrechts e.a., red., *Kwaliteitsvol waarderingsstraject. Basisnormen*. Brussel, FARO, 2017.
2. S. Gatz, *Conceptnota aan de Vlaamse regering. Naar een duurzame cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen. Een langetermijnvisie voor cultureel erfgoed en cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen*. Brussel, 2016.
3. UNESCO, 'Ethics and Intangible Cultural Heritage', op: <https://ich.unesco.org/en/ethics-and-35>.
4. J. Neyrinck, 'Van onvoltooid verleden naar onvoltooid toekomstige tijden. Omgaan met immaterieel cultureel erfgoed en diversiteit in een wereld van verandering', *Volkskunde*, 116 (2015) 3, p. 283-310.

WAARDEREN OP STADSNIVEAU

Design Museum Gent voerde van oktober 2017 tot oktober 2018 een pilootproject waarden op twee sporen: elektrische huishoudelijke apparaten (waardering op stukniveau, i.s.m. Industriemuseum en Huis van Alijn) en houten (model)fragmenten (waardering op deelcollectieniveau, i.s.m. STAM). Met dit project wilde het museum de aanbevolen aanpak voor de waardering van deelcollecties onderzoeken, in functie van een ruimer, systematisch waarderingstraject voor de volledige collectie. Het museum vertrok vanuit het gedeelde besef dat er in Gent te veel naast elkaar verzameld werd.

Sanne Van Bellingen en Eva Van Regenmortel

In zijn collectieplan formuleert Design Museum Gent de ambitie om te groeien naar een waardegebaseerd collectiebeleid, volgens het model van de collectiemanagementsdriehoek van de Nederlandse Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Die driehoek betekent dat je in alle aspecten van je werking steeds de waarde (volgens meerdere criteria) van collectiestukken voor ogen houdt en dat je inspanningen doet om die waarde (1) te behouden (m.a.w. het onvermijdelijke waardeverlies door het verstrijken van de tijd zoveel mogelijk te beperken), (2) in te zetten (m.a.w. de waarde van collectiestukken zoveel mogelijk te valoriseren, bv. via tentoonstellingen) en (3) te ontwikkelen (m.a.w. nog waarde toe te voegen, bv. via onderzoek). Met dit beleid voor ogen plannen we een doorlichting van de waarde van collectiestukken per deelcollectie,

gespreid over tien jaar. Zo'n waarderingstraject zal ons in staat stellen om op een systematische manier de achterstand weg te werken op het vlak van uitgebreide registratie (d.w.z. de inhoudelijke informatie over een object zoals titel, beschrijving, vervaardigers, datering, techniek, herkomst) en om *en cours de route* binnen deelcollecties prioriteiten te stellen op vlak van conservatie, onderzoek, collectievorming en ontsluiting/digitalisering. De volgorde waarin de collecties aan bod zullen komen willen we zo goed mogelijk afstemmen op de programmatie van het museum. Door de erfgoedgemeenschap rond een specifieke deelcollectie te betrekken bij het waarden, bv. door verschillende soorten experts op te nemen in het waarderingsteam, hopen we dat zij ook na afloop van de waardering een rol willen opnemen in functie van collectievorming. Dat kan

bijvoorbeeld door het signaleren van potentiële nieuwe collectiestukken of door advies te geven over stukken die ons worden aangeboden. Ook willen we bewust niet alleen retroactief waarden, maar ook 'aan de deur'. Zo kan een onderbouwde inschatting gemaakt worden van de mate waarin een nieuw stuk in de collectie past.

UITDAGEND MAAR NUTTIG

Voor sommige deelcollecties van Design Museum Gent, Industriemuseum, Huis van Alijn en STAM zou een afzonderlijke waardering per museum een maat voor niets zijn. De tijd was rijp om de doorlichting van collecties op te tillen naar het niveau van de stad, ook al stelt dit ons op vlak van beheer (toegang tot elkaars collectiebeheersysteem, gezamenlijke tijdsinvestering tijdens en na afloop van het project ...) voor uitdagend. De waardering

Huishoudelijke apparaten van de Belgische producent Nova tijdens de basisregistratie. Collectie Design Museum Gent. © Design Museum Gent

van de gemeenschappelijke collectie elektrische huishoudelijke apparaten was een eerste test waarmee we wilden uitproberen hoe het samen bestuderen van een verzameling soortgelijke collectiestukken, die tenslotte ook dezelfde eigenaar hebben (de Stad Gent), in de praktijk vlot kan verlopen. Dat was een belangrijke motivatie voor dit pilootproject, samen met het onderzoek of de Gentse collectie al dan niet het potentieel heeft om uit te groeien tot een Vlaamse referentiecollectie voor elektrische huishoudelijke apparaten. Of, met andere woorden, hoe we ons voor deze collectie samen verhouden tot de rest van het Vlaamse/Belgische museale veld.

In totaal waardeerden we 804 apparaten, ongeveer gelijk verdeeld over de drie collecties. We waardeerden enkel elektrische huishoudelijke appa-

raten voor niet-professioneel gebruik. Daarbij groepeerden we de toestellen per soort en lichtten we op die manier twaalf subcollecties door tijdens elf waarderingsdagen, waarbij de strijkijzers, de scheerapparaten en de stofzuigers de omvangrijkste collecties waren. Het resultaat was een ingevuld waarderingsformulier per apparaat (volgens de methodiek van *Op de Museale Weegschaal*), een waardestelling per subcollectie en een samenvattende eindwaardering voor de volledige deelcollectie van elektrische huishoudelijke apparaten, over de collecties van de drie musea heen.¹ Dankzij de gevarieerde samenstelling van het waarderingssteam (twee verzamelaars waarvan een gespecialiseerd in kunststoffen, de zaakvoerder van een Gentse elektrohandel die twee generaties lang bestond, onderzoekers van de drie musea plus de collectiemanager en de pro-

jectmedewerker van Design Museum Gent die beiden het waarderingskader bewaakten) én het grote engagement van de vrijwilligers binnen deze groep mogen we dit waarderingsproject geslaagd noemen. Voorafgaand aan de waardering organiseerden we meerdere klankbordgroepen om kennis over de collectie over te brengen. Voor de erfgoedgemeenschap van voormalige werknemers van de vroegere Belgische producent Nova organiseerden we twee aparte klankbordgroepen. We hadden ook groepsgesprekken met vrouwen die nog konden getuigen over de naoorlogse evolutie van huishoudelijke apparaten. »

De voorbereiding van de waarderingsessies was het meest tijdrovend. De projectmedewerker kreeg hiervoor schrijfrechten in de collectiedatabanken van de drie musea. Per subcollec-

Wat historisch onderzoek betreft blijken zowel de organisatie en de strategieën binnen Belgische bedrijven rond de ontwikkeling en het aanbod van producten als de consumptiegeschiedenis van (Belgische) huishoudtoestellen in ons land nog maar weinig onderzocht.

tie/waarderingssessie zette zij in Adlib de registratie van de stukken zo goed mogelijk op punt. Vaak konden datering of namen van producenten en ontwerpers nog worden aangevuld of gecorrigeerd vanuit het papieren dossier van een collectiestuk of via literatuur of websites. Daarna maakte ze een overzichtelijke uitdraai per object, met bovenaan een selectie van velden uit Adlib die het stuk beknopt identificeerden en onderaan een tabel waarin per criterium een hoge, gemiddelde of lage waarde kon worden aangegeven. Ernaast was ruimte voorzien om die 'score' te beargumenteren en het eventuele ontwikkelingspotentieel te benoemen. We waardeerden noodgedwongen op basis van foto's van de objecten, omdat het project liep tijdens de verhuis van de collecties naar een centraal erfgoeddepot. Anderzijds kon er zo tempo worden gemaakt om tientallen objecten per sessie aan de beurt te laten komen. De hulpvragen per waarde van *Op de Museale Weegschaal* en de bijhorende definities van een lage, een gemiddelde en een hoge waarde pasten we aan de eigenheid van de collecties van de drie musea aan. In het algemeen waardeerden we op landelijk niveau, aangezien de deelnemende musea erkend zijn als landelijk museum. We wilden ook nagaan of de Gentse collectie potentieel heeft als referentiecollectie voor Vlaanderen. Daarom hielden we bij de waardering rekening met de andere Belgische collecties die we op het spoor kwamen en bepaalden we de historische en artistieke waarde ook op landelijk niveau. De museale waarde (als onderdeel van de cluster 'gebruik' van het waarderingkader) bepaalden we telkens afzonderlijk vanuit de collectieprofielen van de drie musea. Die hebben alle drie betrekking op de materiële cultuur, maar ze leggen andere accenten. De profielen van Design Museum Gent en Industriemuseum liggen het dichtst bij elkaar. Voor beide collecties is een huishoudelijk apparaat interessant indien het aspecten en scharniermomenten illustreert van de Belgische productie en consumptie van dit segment van gebruiksvoorwerpen. Industriemuseum let daarbij in eerste instantie op vernieuwende technieken en materialen, en op het in beeld brengen van de verschillende stappen van de ontwikkeling van

een product. Design Museum Gent wil met zijn collectie de intenties weerspiegelen waarmee ontwerpers en producenten in de loop van de tijd huishoudtoestellen vormgaven vanuit een voeling met die materialen en technieken, en met functionele en artistieke kwaliteiten als resultaat. Voor het Huis van Alijn speelt de 'nationaliteit' van een object minder mee, wel zijn representativiteit en herkenbaarheid, m.a.w. de mate waarin het apparaat nostalgie oproept over het dagelijkse huishouden.

REFERENTIECOLLECTIE?

Het meest tastbare resultaat van het project, naast de ervaring met het waarderen en de samenwerking tussen de musea, was het samenbrengen van de huidige kennis over deze collectiestukken. Dat stelt ons voortaan beter in staat om de sterktes ('topstukken'), zwaktes (hiaten, overlappingsen) en het ontwikkelingspotentieel van de collectie te zien. Wat historisch onderzoek betreft, blijken zowel de organisatie en de strategieën binnen Belgische bedrijven rond de ontwikkeling en het aanbod van producten als de consumptiegeschiedenis van (Belgische) huishoudtoestellen in ons land nog maar weinig onderzocht. Verder onderzoek van onze collecties gecombineerd met bronnenonderzoek in bedrijfs- en overheidsarchieven zou de actieve collectievorming en als gevolg daarvan de representativiteit van onze collectie Vlaamse huishoudelijke apparaten ten goede komen. Vragen komen naar boven, zoals: 'Hoe waren de ontwerpafdelingen van Belgische bedrijven zoals Nova, Kalorik, ACEC of Flandria georganiseerd? Welke buitenlandse ontwerpen werden door Belgische bedrijven onder licentie geproduceerd, soms onder een eigen merknaam? Hoe valt te verklaren dat nogal wat toestellen uit onze collectie afkomstig zijn uit Oost-Europa? Welke relevante regionale producenten zien we mogelijk over het hoofd?' Het zijn maar enkele van de vragen die

Frietketel Frit'star 3 van Nova, ca. 1971, Collectie Design Museum Gent. © Design Museum Gent

verder onderzoek naar deze tak van de Belgische industrie, en naar de elektrificatie van ons land en de veranderende wooncultuur, zouden kunnen beantwoorden.

Mogen we ons intussen al een ‘referentiecollectie’ noemen of niet? De Gentse collectie is alvast de grootste collectie huishoudelijke apparaten in België. Andere collecties bevinden zich in het Museum voor Oudere Technieken (MOT), La Fonderie, Le Musée de la Vie wallonne, het Bakkerijmuseum, het Volkskundemuseum Brugge, Bokrijk en de Stedelijke Musea Sint-Niklaas en Lokeren. Deze collecties bleken voorlopig onvoldoende geregistreerd, wat de vergelijking met de onze bemoeilijkte, maar ze bevatten alvast geen ‘topstukken’ of stukken die scharniermomenten illustreren en die niet in de Gentse collecties zijn vertegenwoordigd. De historische waarde van onze stukken is over het algemeen ‘gemiddeld’ tot ‘gemiddeld +’. Tussen twee haakjes: we ervoeren in de loop van het project de behoefte om met vier categorieën te werken in plaats van met drie. De toestellen zijn ook relatief goed verspreid in de tijd, met een zwaartepunt in de jaren 1970. Een belangrijke vaststelling was dat we opvallend minder stukken hebben vanaf de jaren 1980. Voor die recentste periode zouden we een inhaalbeweging moeten maken, bv. door het verwerven van het eerste model van een Senseo koffiemachine van Philips i.s.m. Douwe Egberts. Wat collectievorming betreft willen we voortaan graag samen ‘waarderen aan de deur’, door ons telkens de vraag te stellen of een potentieel nieuw huishoudelijk apparaat onze gezamenlijke collectie wel degelijk versterkt. Uitgroeien tot een referentiecollectie is mogelijk als we inzetten op de consistentie en de representativiteit van de collectie volgens onze collectieprofielen. En als we vanaf nu eerder verzamelen in de diepte en met visie, in plaats van in de breedte. Het zal daarbij cruciaal zijn om de band te onderhouden met privéverzamelaars, die met veel toewijding en een onverdeelde focus waardevolle collecties en kennis over dit erfgoed opbouwen.

Aan de andere kant van het spectrum van de collectievorming is afstoten nuttig om de collectie scherper te zetten. Op dat vlak hebben we de intentie om na de oplevering van het nieuwe depot het beste exemplaar van een bepaald object zo volledig mogelijk samen te stellen. Dat wil zeggen: met alle onderdelen en hulpstukken, de verpakking, eventueel de handleiding en het garantie-

bewijs, aan de hand van andere exemplaren van hetzelfde object die we afstoten omdat ze dubbel en in een slechtere staat zijn. Andere dubbele objecten kunnen terechtkomen in onze educatieve collecties of dienen om ontleed te worden in functie van het onderzoek naar materialen en mechanieken. Voorlopig werden nog geen ‘inwisselbare toestellen’, m.a.w. toestellen die binnen de deelcollectie zo goed als hetzelfde verhaal vertellen, herbestemd naar collecties buiten Gent. Een dergelijk proces is tijdrovend en was binnen het tijdsbestek van dit project niet haalbaar.

MODELLENMUSEUM

Voor het tweede traject van dit pilootproject werkte Design Museum Gent samen met STAM. Daarbij werd de gemeenschappelijke deelcollectie houten (model)fragmenten gewaardeerd op het niveau van de deelcollectie. We onderzochten manieren waarop we deze collecties van onderdelen van meubels en interieurs van de 14e tot de 19e eeuw opnieuw kunnen valoriseren. Ze pasten binnen het oorspronkelijke concept van ‘modellenmuseum’ dat Design Museum Gent en STAM bij hun ontstaan deelden. Momenteel worden deze niet getoond. Het onderzoek naar gelijkaardige collecties in Vlaanderen werd door tijdsgebrek minder diepgaand gevoerd. Daardoor hadden we de waarde van deze verzamelingen beter kunnen bepalen. Het belangrijkste resultaat van dit traject was dat we de band aanhaalden met verschillende opleidingen, van middelbare scholen tot gespecialiseerde opleidingen in hoger onderwijs en volwassenenonderwijs. We peilden tijdens een aparte klankbordgroep specifiek naar hun verwachtingen inzake de raadpleging van deze stukken, zodat we, eens het centrale erfgoeddepot is opgeleverd, kunnen bekijken hoe we met de twee musea samen begeleide bezoeken aan deze collecties kunnen organiseren en/of we eventueel (onderzoeks)projecten kunnen opzetten. Op die manier zouden we de oorspronkelijke didactische functie van deze collecties kunnen herstellen.

De uitdaging is nu om de samenwerking tussen de Gentse musea verder te zetten. *Structureel* in de vorm van afstemming rond collectievorming, zowel *aan de deur* als door eventueel stukken aan elkaar over te dragen volgens de drie collectieprofielen. Projectmatig ook, van zodra de waardering van andere gemeenschappelijke deelcollecties aan bod komt. ■

 Sanne Van Bellingen voerde dit pilootproject uit voor Design Museum Gent. Momenteel waardeert ze bij ETWIE het brandweerefgoed in het Brandweermuseum in Aalst en Mechelen.

Eva Van Regenmortel is onderzoeker in Design Museum Gent.

Bronnen en literatuur:

1. Zie: <https://cultureelerfgoed.nl/publicaties/op-de-museale-weegschaal-collectiewaardering-in-zes-stappen>

VOOR DE EEUWIGHEID

Onze kerk sluit! Wanneer dat gebeurt, roept zo'n gebeurtenis heel wat ongerustheid op bij de gelovigen, maar ook bij buurtbewoners, erfgoedliefhebbers en toevallige bezoekers. Veranderingen aan het kerkgebouw raken een hele gemeenschap. Het roerend erfgoed dat zich in zo'n gebouw bevindt, komt echter vaak pas aan bod wanneer een kerk effectief herbestemd wordt en het dringend nodig wordt te beslissen over de toekomst ervan. Dat kan anders.

Annemie Van Dyck en Bert Van der Veken | Foto's: © CRKC

Het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC) ontwikkelde met de provincies Oost-Vlaanderen en Antwerpen hiervoor het *Stappenplan voor waarderen, selecteren en herbestemmen van roerend erfgoed van parochiekerken*. Dit Stappenplan laat toe om deze beslissingen transparant, gedocumenteerd en gemotiveerd te nemen.

HELDER PROCES VERMIJDT CONFLICTEN

In Vlaanderen worden sinds enkele jaren heel wat kerken gesloten en herbestemd; andere kerkgebouwen krijgen een nevenbestemming of medegebruiker. Bij belangrijke veranderingen in het gebruik word je plots geconfronteerd met soms grote hoeveelheden materiaal dat in de loop van de jaren (of zelfs eeuwen) werd bijeengebracht. Onze parochiekerken bewaren immers een belangrijk deel van het Vlaamse erfgoed. Over dat roerend erfgoed wordt er vaak pas nagedacht wanneer een kerkgebouw aan de eredienst onttrokken wordt, en dan meestal pas op het einde van het hele herbestemmingstraject van het gebouw. Vaak realiseert men zich te laat dat een kerk herbestemmen,

zonder een duidelijke en duurzame oplossing te zoeken voor de hele inboedel, onbegonnen werk is. Op tijd beginnen is nochtans de boodschap, want een goede waardering vraagt tijd en inzicht, terwijl de sluiting of mogelijke verkoop van het gebouw niet wacht.

Het door CRKC en de provincies Antwerpen en Oost-Vlaanderen ontwikkelde Stappenplan (www.stappenplanreligieuserfgoed.be) biedt een globale aanpak voor de uitdagingen rond het roerend erfgoed. Dit Stappenplan is een systeem dat, op initiatief van het kerkbestuur, via een participatief traject tot een onderbouwde waardering voor het erfgoed komt. Wanneer een kerk gesloten wordt, voelt de hele gemeenschap zich betrokken. In weerwil van wat je zou denken, is dit niet enkel een zaak van de gelovigen of parochianen. Ook omwonenden, bezoekers en vele anderen voelen zich erdoor geraakt. De kerk staat dan misschien leeg, ze bevindt zich – soms letterlijk – nog steeds in het midden van de (dorps)gemeenschap. Ondanks hun soms hoge (kunst)historische waarden en het maatschappelijk belang van deze collecties, zijn ze toch niet met museale verzamelingen te vergelijken. Ze

ontstonden in de schoot van en met inzet van de plaatselijke gemeenschap, en ze mogen daar dan ook niet los van gezien worden. Buitenstaanders of experts kunnen er dus ook niet alleen over beslissen. Als het gaat over de sociale waarden en de maatschappelijke betekenis zijn het de lokale mensen die hier het meeste over weten en dus als expert beschouwd mogen worden.

Wanneer je de lokale gemeenschap, groot of klein, kerkbestuur of ruimer betreft, dan is het vanzelfsprekend dat je dit op een transparante, duidelijke manier doet. Anders is de kans groot dat er wilde verhalen de ronde gaan doen. En waar geruchten de kop opsteken, verschijnen er kapers op de kust: iedereen wil wel een deeltje van het verweesde erfgoed, al was het maar gewoon uit nostalgie. Dit erfgoed behoort echter de gemeenschap toe. Daar wordt in het Stappenplan ook echt rekening mee gehouden. Het verloop is zodanig opgevat dat het eindresultaat op een transparante manier de gemotiveerde beslissingen weergeeft. De betrokken gemeenschap bekijkt de problematiek grondig en werkt aan duurzame beslissingen voor de toekomst. Dat neemt

Over dat roerend erfgoed wordt er vaak pas nagedacht wanneer een kerkgebouw aan de eredienst onttrokken wordt, en dan meestal pas op het einde van het hele herbestemmings-traject van het gebouw.

»

niet weg dat er niet kan tegemoetgekomen worden aan personen of organisaties met eventuele interesse voor je erfgoed. Integendeel, op basis van de waarderingsresultaten zullen er allicht voorwerpen zijn die die weg kunnen opgaan. Het kerkbestuur, dat tenslotte een openbaar bestuur is met alle verplichtingen die daaraan vasthangen, zal deze beslissing genomen hebben op basis van een gemotiveerde waardering en selectie. Het hele onderzoeks- en beslissingstraject van het Stappenplan maakt het dus mogelijk om alle beslissingen te onderbouwen aan de hand van de waarderingsresultaten.

goeddag en ter plaatse uitleg te geven over het herbestemmingsproject. Meer dan honderd mensen uit die kleine gemeenschap daagden op met vragen over de kerk, het erfgoed en de toekomstplannen.

Na het doorlopen van het traject heb je de kans om te communiceren over wat je te weten gekomen bent over de kerkcollectie. Wat zijn de interessante stukken, en waarom? Vanwaar komen ze? Welke voorwerpen vragen verder onderzoek? Welke blijven ter plaatse, welke gaan weg en waarom? Is het erfgoed nog bruikbaar in een andere kerk, of zijn de erfgoedwaarden zo hoog dat een museum geïnteresseerd kan zijn? Zo geef je dankzij de

HELDER EN OPEN COMMUNICEREN

Een herbestemming is ook een ideale aanleiding om aan alle geïnteresseerden mee te delen wat er op stapel staat. Je moet hen laten weten dat er niet alleen over de toekomst van het gebouw wordt nagedacht, maar ook over het erfgoed erin. Door duidelijk te maken dat er op basis van het Stappenplan uiteindelijk onderbouwde beslissingen genomen worden, geef je meteen ook mee dat hier voldoende tijd voor nodig is en dat de resultaten nog even afgewacht moeten worden. Dat is vaak nodig om de mensen die met vragen overstelpt worden, zoals kosters, wat uit de wind te zetten. Zonder goede afspraken over wie wat precies zegt, moeten zij vaak het antwoord schuldig blijven. Bij voorkeur beslist het projectteam al vroeg in het traject hoe en over wat er gecommuniceerd wordt.

In Meilegem (Zwalm) verscheen een artikel over het herbestemmingsstraject voor het roerend erfgoed van de kerk in het gemeentelijke informatieblad *De Zwalmsse Post*. Daarin worden vragen beantwoord zoals: wat gebeurt er met het kerkgebouw? Wat betekent dat voor het roerend erfgoed? Wat gaat er met de voorwerpen gebeuren?¹ In Terhagen (Rumst) koos het team ervoor de kerk open te stellen op Erf-

waarderingresultaten iets terug aan de gemeenschap, weet iedereen welk werk er gebeurd is en wat er al dan niet mogelijk is. Op die manier is het duidelijk wat de basis voor de verschillende herbestemmingen van de objecten is.

Uiteraard kan een herbestemming pas uitgevoerd worden nadat de toezichhoudende overheden op de hoogte zijn gebracht en hun fiat hebben gegeven. Met kerkelijk erfgoed kan je bovendien ook niet doen wat je wil, omdat er een heel gamma wet- en regelgeving is, zowel burgerlijk als kerkrechtelijk. Ook daarmee is in het Stappenplan van bij de aanvang rekening gehouden. Voor sommige objecten zijn de herbestemmingsmogelijkheden beperkt. Het spreekt voor zich dat ook elke afwijking van de regels verduidelijkt en verantwoord moet worden. Voor de andere objecten is er wel flexibiliteit en creativiteit mogelijk. Toch blijft het belangrijk ook daarbij goed na te denken wat je wel en niet wil bewaren, en om welke redenen. Die kunnen heel uiteenlopend zijn, en niet iedereen hoeft het met elkaar eens te zijn, zolang je er samen over nagedacht hebt.

DUURZAME RESULTATEN, VASTGELEGD VOOR DE TOEKOMST

Het systeem van het Stappenplan wil in eerste instantie de te nemen beslissingen onderbouwen en een draagvlak creëren. Een gestroomlijnde en uniforme aanpak, weliswaar met de nodige afstemming op de lokale context, zorgt voor een gestandaardiseerde werkwijze en dito resultaat. Een van de grote voordelen van het Stappenplan is ook de (automatische) documentatie van alle stappen, dankzij de verschillende downloadbare formulieren die elke stap begeleiden. Die kunnen, samen met uittreksels uit de inventaris, dienen als basis voor gesprekken met nieuwe gebruikers en andere be-

niemand dat het resultaat van deze noeste, maandenlange arbeid verloren gaat. De deelnemers en uitvoerders van het Stappenplan komen in de loop van het traject tot nieuwe en diepere inzichten over het, al dan niet eigen, erfgoed. De samenwerking tussen lokale betrokkenen en ‘experten’ of buitenstaanders werkt heel bevruchtend en inspirerend. Het waarden gebeurt op basis van zowel een volledige inventaris, die door de verzamelde kennis gaandeweg nog verder wordt verfijnd, als een verzameling van alle beschikbare informatie en documentatie. Al doende wordt de kennis over het erfgoed dus behoorlijk uitgebreid. Kennis van en inzicht in waarom iets belangrijk is of een bepaalde waarde heeft, zet ook vaak de lokale gemeenschap aan om met het verhaal van het erfgoed naar buiten te komen, om een tentoonstelling samen te stellen, tot zelfs een museale opstelling of een publicatie. Deze trots op het lokale erfgoed en de verhalen ervan zijn een onverwacht voordeel van dit traject gebleken en verzekeren mee een nieuwe toekomst voor het religieuze erfgoed. ■

*De Paterskerk in Sint-Niklaas
na de ontruiming. © Provincie
Oost-Vlaanderen*

langhebbenden. Ze kunnen mee opgenomen worden in erfpachtovereenkomsten, plaatsbeschrijvingen of bruikleencontracten, zoals de gemeente Zwalm voorziet voor de kerk van Meilegem. Die wordt als gemeenschapscentrum ingericht. Ook de Stad Gent gebruikt deze documenten bij besprekingen met de nieuwe gebruiker van de Sint-Antonius Abtkerk, de vzw Meulestede. De formulieren die het systeem voorziet kunnen op zich dienen als documentatie, en kunnen toegevoegd worden aan het databanksysteem en aan collectiebeschrijvingen. Maar ook als (bijlage bij) notulen in het archiveringssysteem van de kerkbesturen. In principe is er enkel de plicht om de verslagen van de kerkbesturen naar de toezichthoudende overheden door te sturen, maar in het geval van belangrijke beslissingen met een impact op de toekomst is het raadzaam om zoveel mogelijk te documenteren. Dat geeft de toezichthoudende overheden ook de kans om de herbestemmingen inhoudelijk te steunen.

De vaststellingen van het waarderingsteam en de beslissingen van het projectteam moeten niet alleen correct worden bijgehouden, ze dienen ook als verantwoording van de genomen stappen, zeker met het oog op de toekomst. En uiteraard wil

Annie van Dyck is zelfstandig erfgoedconsulent en werkte tot voor kort voor het CRKC. Ze bouwde heel wat ervaring op in het waarden van religieus erfgoed in kloosters. Bert Van der Veken is consulent religieus erfgoed voor het provinciebestuur Oost-Vlaanderen. Beiden werkten mee aan het Stappenplan waarden religieus erfgoed.

Bronnen en literatuur:

1. Zie: www.zwalm.be/page945408.aspx

EEN PILOOTPROJECT MET VEEL EFFECTEN

De Vlaamse Erfgoedbibliotheeken vzw coördineerde in 2017-2018 een pilootproject waarden rond de 19e-eeuwse kranten van haar partnerbibliotheeken. Het resultaat? Een instrumentarium voor erfgoedbibliotheeken én een waardestelling die uitspraak doet over de krantencollectie van de vijf deelnemende bibliotheken. In dit korte artikel delen we onze ervaringen en inzichten.

Melissa Hodza en Annelies De Bie

De partnerbibliotheeken van de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken vzw zijn de Universiteitsbibliotheek Antwerpen, de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, de Openbare Bibliotheek Brugge, de Universiteitsbibliotheek Gent, de Bibliotheek Hasselt Limburg en de KU Leuven Bibliotheken. Die kijken stuk voor stuk – onder andere in functie van verwerving en prioritering – over de grenzen van de eigen instelling. Precies daarom kozen we voor dit pilootproject heel bewust voor een cross-collectieaanpak. We waardeerden dus niet één deelcollectie, maar wogen juist de collecties af ten opzichte van elkaar.

WAARDEREN OP DEELCOLLECTIENIVEAU

Publicaties zijn doorgaans in veelvoud verspreid en soms in meerdere bibliotheken aanwezig. Het heeft in zo'n context weinig zin om de erfgoedwaarden van één object na te gaan. Met uitzondering van topstukken wordt het belang van een erfgoedbibliotheek namelijk bepaald door de samenstelling en uniciteit van haar collectieonderdelen. Waardering van bibliotheekcollecties is daarom vooral zinvol op het niveau van grotere

gehelen: deelcollecties of zwaartepunten binnen de collecties. Dit vereist een eigen waarderingskader, specifiek voor bibliothecair erfgoed.

REGISTREREN IS DE EERSTE STAP

Een goede registratie van het erfgoed is een absolute voorwaarde voor een vlotte waardering. Zo ken je de omvang en aard van je deelcollectie. Je kunt je deelcollectie afbakenen binnen de limieten van je project. En in het geval van cross-collectiewaardering kan je bovendien je eigen collectie vergelijken met die van andere instellingen. Onder meer daarom investeert de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken in overkoepelende databanken, zoals STCV voor oude drukken of Abraham voor kranten. Dit jaar start ook een project rond de registratie van middeleeuwse handschriften.

Daarnaast is een gedegen kennis van de aanwezige deelcollecties in Vlaanderen noodzakelijk om geschikte partners te vinden voor een gezamenlijk waarderingsproject. Momenteel ontbreekt het echter aan actuele informatie over die deelcollecties. Onder andere om die op te sporen is de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken bezig met het bijwerken en uitbouwen van de Collectiewijzer Erf-

Onderzoeker in de leeszaal van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen
© Vlaamse Erfgoedbibliotheeken, foto: Stefan Tavernier

goedbibliotheeken, dé wegwijzer naar bibliothecair erfgoed in Vlaanderen. De bedoeling is om de waarderingsresultaten in die vernieuwde Collectiewijzer op te nemen, duurzaam te bewaren en te ontsluiten.

1 + 1 = 3: SAMEN WAARDEREN HEEFT EEN MEERWAARDE

Door alle projectpartners voor het cross-collectiewaarderen geregeld fysiek samen te brengen, ontstond niet alleen een uitwisseling over waardering, maar ook over andere aspecten van de werking. Een waarderingsproject biedt dus het perfecte platform om informatie te delen waarvoor je anders geen tijd hebt, en om banden aan te halen. Zo leerden de partners van de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken bij over de gevorderde krantendigitalisering van de erfgoedafdeling van de Openbare Bibliotheek Brugge. Dit aspect van het traject, de mogelijkheid om te netwerken, werd heel erg geapprecieerd.

BASIS VOOR EEN COLLECTIEBELEIDSPAN EN -AFSPRAKEN

Dankzij de waardering van de historische kranten maakten de verschillende instellingen een stand van zaken van de deelcollectie op. De partnerbibliotheeken dachten ook spontaan na over collectieafspraken op basis van de informatie die de waardering blootlegde. Om de ideeën met een bredere groep en buiten het project te delen, start de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken vanaf 2019 nieuwe collegagroepen op. Daar kan verder gediscussieerd en actie ondernomen worden rond thema's zoals verhuizing, manuscripten, digitalisering van periodieken, collectieplannen en -afspraken ...

NUTTIG VOOR ELKE ERFGOEDBIBLIOTHEEK

De Vlaamse Erfgoedbibliotheeken is ervan overtuigd dat waarderen zinvol is voor alle erfgoedbibliotheeken. Daarom gaan we in 2019 verder met het

experiment rond waarderen. Om de FARO-toolbox te optimaliseren, proberen verschillende nieuwe partners – onder begeleiding van de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken en haar partnerbibliotheeken – de methodiek uit op niet-periodieke deelcollecties. Dit is nodig om een brede toepasbaarheid van het waarderingskader te verzekeren én een specifieke, laagdrempelige toolbox te realiseren voor bibliothecair erfgoed en voor cross-collectiewaarderen. Vormingen over de toolbox zullen het gebruiksgemak nog verhogen. ■

Melissa Hodza was tijdens de eerste fase projectmedewerker waarderen bij de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken. Annelies De Bie was dat voor de tweede fase van het project.

REVIEWING SIGNIFICANCE DOORGELICHT

Waardering en selectie van archieven is een van de moeilijkste en meest complexe taken van de archivaris. Op zijn of haar schouders rust de zware verantwoordelijkheid om te bepalen welke archiefstukken in aanmerking komen voor permanente bewaring en welke niet. Kan een methode daarbij helpen?

Niels Plas

Een archivaris beslist mee over het collectieve geheugen van de samenleving en wat herinnerd kan worden. De keuze om archiefstukken al dan niet te vernietigen kan met andere woorden verstrekkende gevolgen hebben. De risico's zijn niet min: er wordt een hypotheek gelegd op het toekomstig onderzoek, de rechten van de burgers komen in gevaar en de overheid kan de kans worden ontnomen om verantwoording af te leggen. En niet selecteren is ook geen oplossing.

PUBLIEKRECHTELIJKE VS. PRIVAATRECHTELIJKE ARCHIEVEN

Eerlijk is eerlijk: lange tijd had de archiefwereld geen belangstelling voor de waardering en selectie van archieven.¹ Tot aan het begin van de 20e eeuw was de archivaris vooral een *lone arranger* die zich bezighield met het ordenen, beschrijven en ter beschikking stellen van allerlei soorten archiefmateriaal.² Waardering en selectie werden gezien als ondergeschikte thema's, als ze al in het vizier kwa-

men. Vanaf het midden van de vorige eeuw kwam hier geleidelijk aan verandering in en raakten archivariissen meer betrokken bij het selectieproces, getuige de enorme toename van de vakliteratuur die aan het onderwerp is gewijd. Opvallend daarbij is dat de focus nagenoeg volledig ligt op de waardering en selectie van *overheidsarchieven*. Voor particuliere archieven zijn er daarentegen bijzonder weinig studies om op terug te vallen. De reden? Wellicht is de verklaring te vinden in de specifieke aard van private archieven.³ Veelal gaat het om unieke gehelen met een complexe structuur waarin selecteren volgens algemene, lineaire principes niet mogelijk is. Bijgevolg zijn er voor privaatrechtelijke archieven weinig haalbare en praktische methodes waarop de archivaris kan terugvallen wanneer hij weloverwogen selectie- en waarderingsbeslissingen wil nemen.

REVIEWING SIGNIFICANCE 3.0

Het Archief en Museum voor het Vlaams leven te Brussel (AMVB) is in dat opzicht typerend. Tot op

Portret van Jef Mennekens sr. (1877-1943) door Luc De Decker. © AMVB

heden beschikt het AMVB - net zoals vele andere privaatrechtelijke archiefcentra – (nog) niet over een formeel acquisitie- en afstotingsbeleid. De jongste jaren kampt de instelling bovendien met een nijpend plaatsgebrek. De nood aan een praktisch instrument dat toelaat om de archiefcollecties op een systematische wijze te (her)waarderen deed zich steeds nadrukkelijker voelen. Ook moest de collectievorming meer afgestemd worden op de missie, visie en waarden van de instelling. Er werd een instrument gezocht ... en gevonden: het *Reviewing Significance 3.0* model van Caroline Reed.⁴

Dit waarderingsmodel omvat twee processen: de *Collections Review* en het *Significance Assessment*. Beide processen kunnen afzonderlijk of samen worden doorlopen. Doel van het *Collections Review Process* is een overzicht te bieden van het gebruik en beheer van een *volledige* collectie, terwijl het *Significance Assessment* bedoeld is voor het toekennen van waarde aan *afzonderlijke* objecten of (deel)collecties. Waarde wordt toegekend door het beantwoorden en beargumenteren van hulpvragen per criterium. Eenmaal dit proces achter de rug is, wordt een bondige samenvatting (het zgn. *Statement of Significance*) gemaakt met daarin de belangrijkste uitkomsten en krachtlijnen van de waardering.

Privaatrechtelijke archieven hebben weinig haalbare en praktische methodes waarop de archivaris kan terugvallen wanneer hij of zij weloverwogen selectie- en waarderingsbeslissingen wil nemen.

»

Een greep uit het materiaal dat gewaardeerd werd: rekwisieten die gebruikt werden bij toneelopvoeringen (kroon en speerpunt), een huldeboek, huldebord, enkele archiefdocumenten en audiovisueel materiaal. © AMVB, Collectie Mennekens

CASUS: DE COLLECTIE MENNEKENS

Het AMVB paste de *Reviewing Significance*-methode als testcase toe op een van zijn sleutelcollecties, de collectie Mennekens. De bedoeling was om na te gaan in welke mate *Reviewing Significance* als instrument bruikbaar was voor een meer systematische waardering van archief. Daarmee kon ook achterhaald worden welke de voor- en nadelen van deze methode waren. De keuze voor de collectie Mennekens gebeurde niet zomaar. Door de inhoud en de manier waarop deze collectie tot stand is gekomen, is ze bijzonder representatief voor de gehele collectie van het AMVB. Ze bevat onder meer archiefmateriaal, boeken, tijdschriften, foto's, kunstvoorwerpen, memorabilia en zoveel meer. Die verscheidenheid staat echter een grote eenheid niet in de weg. Die is vooral te danken aan de historische continuïteit en uniforme herkomst van het materiaal. De collectie werd gevormd over vier generaties en telkens overgedragen van vader op zoon. Bijna alle stukken hebben op een of andere manier betrekking op het Vlaams cultureel leven te Brussel. De collectie is 'een soort AMVB' in het klein.

APPRECIATIE VAN DE TOOLKIT

Wat bleek nu? *Reviewing Significance 3.0* bleek vlot toepasbaar op de heel uiteenlopende onderdelen van de collectie Mennekens. Daarbij waren een doorgedreven contextuele kennis over de archiefvormer en de leefwereld waarin het archief ontstond wel onontbeerlijk. De stapsgewijze aanpak, met de verschillende perspectieven (regionaal, community, organisatie), maakte een genuanceerde, meerlagige beoordeling mogelijk. Hoewel alle waarderingscriteria op zich verdedigbaar waren, bleken ze niet voor elke deelcollectie even relevant te zijn. Met name de zintuiglijke/visuele kwaliteit/emotionele impact van het archief viel moeilijk te beoordelen. In de praktijk betekende dit vaak dat hier snel overheen werd gegaan, zodat soms weinig informatie of argumentatie overbleef. Ook zeldzaamheid/uniciteit bleek een moeilijk toe te passen criterium. Een van de inherente kwaliteiten van archieven is immers net dat ze uniek zijn. Het beantwoorden van de criteria moet met andere woorden met de nodige nuance gebeuren: de waarderingscriteria moeten aan de collectie worden aangepast en niet omgekeerd. Daarnaast houdt de methode geen rekening met opslagruimte en eventuele andere logistieke belemmeringen. Zo is het mogelijk dat een object of een deelcollectie kwalitatief wordt gewaardeerd, maar dat de instelling niet de capaciteit heeft om het te bewaren. Verder misten de hulpvragen hier en daar wat scherpte, maar globaal genomen waren ze bruikbaar en hielpen ze de gesprekken te structureren. De hulpvragen zorgden er bovendien voor dat bepaalde aannames van deelnemers meer naar de achtergrond verdwenen.

Conclusie: dankzij de *Statement of Significance* konden selectiebeslissingen op een eenvoudige manier worden geëxpliciteerd en gedocumenteerd. Bovendien bleek *Reviewing Significance* niet alleen een handige methode om te waarderen, maar ook een goede leidraad voor het voeren van gesprekken over archieven op organisatie-niveau. En precies dat is iets dat nu (nog) te weinig gebeurt. Daarnaast leent de methode zich ook prima voor participatieve doeleinden. Zo is het perfect mogelijk om externe stakeholders of leden van de *community* te betrekken bij de waardering. De praktijk zal echter moeten uitwijzen of de voordelen hierbij opwegen tegenover de nadelen. ■

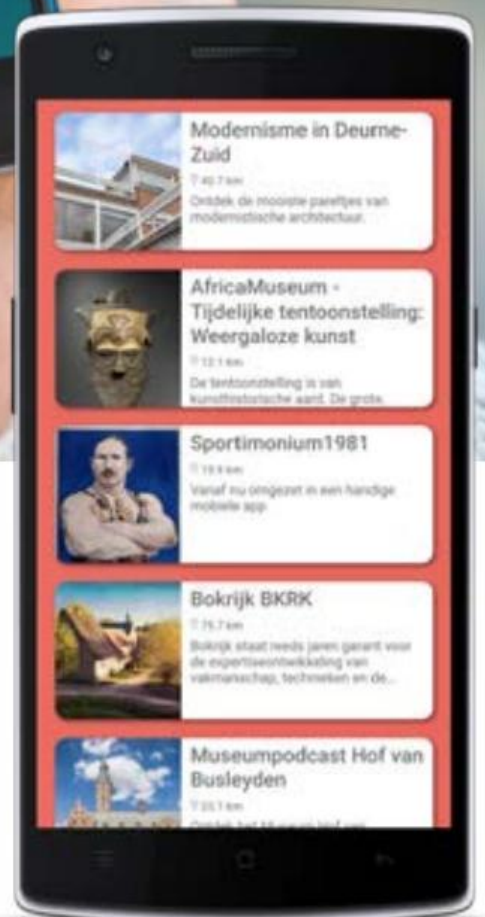
 Niels Plas is recent afgestudeerd als archivaris en liep stage bij het AMVB. Momenteel werkt hij als tijdelijk archivaris bij het Vlaams Parlement.

Bronnen en literatuur:

1. F. Foscarin, 'Archival Appraisal in Four Paradigms', in: H. MacNeal & T. Eastwood (eds.), *Currents of Archival Thinking*. Santa Barbara, Libraries Unlimited, 2017, p. 107-108.
2. T. Cook, 'Evidence, memory, identity, and community: four shifting archival paradigms', *Archival Science*, 13, 2013, p. 106.
3. G. Kwanten, 'Met fluwelen handschoenen. Selectie in private archieven', in L. Charles, e.a., *Archiefselectie in Vlaanderen: De proef op de som? Huldeboek Griet Maréchal*. Aangeboden door de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen. Antwerpen, Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen, 2003, p. 55.
4. C. Reed, 'Reviewing Significance 3.0 a framework for assessing museum, archive and library collections' significance management and use', op: <https://collecti-onstrust.org.uk/resource/reviewing-significance-3-0>.

ONTDEK **MEER** MET DE ERFGOEDAPP

Krijg extra informatie bij uw bezoek via augmented reality & iBeacons en ontdek musea & erfgoedroutes in uw buurt.

WWW.ERFGOEDAPP.BE

DOWNLOADS
28436

SCANS & PUSH
104276

TOURS
74

BEACONS
590

CREATORS
563

GEMEENSCHAP, BORGING EN WAARDERING

Resonant testte de voorbije maanden de mogelijkheden van etnografie bij het waarderen van immaterieel cultureel erfgoed (ICE).¹ Uitgangsvragen daarbij waren: hoe kan etnografie helpen bij het waarderen van ICE? Wat is de rol van de erfgoedmedewerker? En welke impact heeft dit op de bredere immaterieel-erfgoedwerking?

Anaïs Verhulst

Inspiratie voor het traject kwam tijdens een masterclass aan de Johannes Gutenberg-universiteit in Mainz, in juni vorig jaar. De masterclass *Valuing music* ging dieper in op de manier waarop mensen waarde hechten en betekenis geven aan muziek.² Daarbij werd regelmatig het belang aangehaald van etnografisch veldwerk als methode om deze waarden te achterhalen. Het bleek de ideale basis voor de voorgestelde etnografische waarderingsmethode.³

In *Artikel 2: Definities* van de UNESCO-Conventie betreffende de borging van het immaterieel cultureel erfgoed staan begrippen als ‘gemeenschappen, groepen en individuen’, ‘borgen’, ‘identiteit’ en ‘continuïteit’ centraal.⁴ De waardering van ICE verbindt deze begrippen; de waarden die mensen aan hun erfgoed hechten vormen de basis voor geschikte borgingsmaatregelen, zodat de gemeenschap er zich in de toekomst mee blijft identificeren. Zonder waardering bestaat het risico dat de verkeerde accenten gelegd worden. Hierdoor verandert de betekenis van het erfgoed, waardoor de gemeenschap het gevoel van identiteit en continuïteit met het ICE verliest.⁵ Een goede waardering helpt dergelijke neveneffecten te vermijden.

Dat kan door bij het bepalen van borgingsacties rekening te houden met de waarden die verbonden zijn aan het erfgoed en het belang ervan voor de mensen. ICE waarderen dient – net als bij (on)roerend erfgoed – als basis voor een duurzame erfgoedwerking.

HOE ICE WAARDEREN?

Voor het waarderen van materieel erfgoed bestaan verschillende tools, waarbij de waarden van (deel)collecties of objecten bepaald worden door vooropgestelde waardecriteria.⁶ Voor ICE bestaat nog geen methode. ICE verschilt immers sterk van materieel erfgoed. Het gaat niet om objecten, maar om niet-tastbare culturele uitingen die deel uitmaken van de mensen die ze beleven. De waarden die aan ICE gehecht worden zijn daarom persoonlijk, complex en evolueren voortdurend, waardoor de bestaande waardecriteria-tools weinig bruikbaar zijn. Rob Herreman gaf eerder in dit tijdschrift al aan dat het “waarderen van ICE idealiter gebeurt vanuit het persoonlijk referentiekader in plaats van te vertrekken van een vooraf gedefinieerde waardecriteria-set”.⁷ Ook elders in dit blad leest u hierover.

Resonant testte een etnografische waarderingsmethode uit voor muzikale praktijken tijdens het erfgoedzorgtraject van de jachthoorn gemeenschap in Vlaanderen. © Cemper

Maar hoe waarderen we ICE dan wel? Resonant zocht naar een alternatief om muzikale praktijken te waarderen als onderdeel van haar ICE-werking. Geïnspireerd door literatuur en methodes uit de etnomusicologie werd een etnografische waarderingsmethode uitgewerkt. Deze werd uitgetest tijdens het erfgoedzorgtraject van de jachthoorn gemeenschap in Vlaanderen.

NAAR EEN ETNOGRAFISCHE WAARDERINGSMETHODE

Etnografie is de systematische studie van mensen en culturele praktijken. De onderzoeksmethode wordt al langer gebruikt om culturele waarden te ontdekken. Antropoloog Clifford Geertz definieerde in 1973 het begrip ‘cultuur’ als “webs of significance [man] himself has spun”.⁸ Etnografie beschreef hij als de analyse van cultuur “in search of meaning”⁹ en “sorting out structures of signification”,¹⁰ een mogelijk precedent voor etnografie als waarderingsmethode voor ICE. In oorsprong bestond etnografisch onderzoek uit jarenlange veldwerkperiodes waarbij onderzoekers zich onderdompelen in verafgelegen culturen. Zo’n tijdrovend onderzoek is in de erfgoedsector niet realistisch en is te uitgebreid voor de vooropgestelde doelen. Etnomusicologisch en antropologisch onderzoek evolueerde de voorbije decennia naar kortere en meer lokale veldwerkperiodes. De methodologische aanpak verschoof, maar de focus blijft bij dit zogenaamde ‘new fieldwork’ op face-to-face interactie met de bestudeerde gemeenschap.¹¹

Etnografie is de systematische studie van mensen en culturele praktijken. De onderzoeksmethode wordt al langer gebruikt om culturele waarden te ontdekken.

»

Gebaseerd op dit veldwerk ontwikkelde Resonant een methode om zo efficiënt mogelijk tijdens een korte periode zoveel mogelijk mensen uit de erfgoedgemeenschap bij de ICE-werking te betrekken. Tijdens groepsinterviews, individuele interviews en enquêtes werden betrokkenen bevraagd over hun waarden en noden in verband met hun ICE. De waardering gebeurde dus door de erfgoedgemeenschap en met hun eigen bewoordingen. Hiermee wordt gehoor gegeven aan UNESCO's zesde ethische principe voor het borgen van ICE.¹² De erfgoedmedewerker heeft een neutrale rol om deze informatie te verzamelen, te analyseren en terug te bezorgen aan de erfgoedgemeenschap. Zo kan deze inspelen op de gedetecteerde waarden en noden bij hun erfgoedzorg, borgingstrajecten of aanvragen tot de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed.

INHOUDELIJK

De inhoudelijke uitwerking van de bevestigingen is geïnspireerd op twee internationale projecten die de duurzaamheid van muziekculturen ter harte nemen, Huib Schippers' en Catherine Grants *Sustainable Futures for Music Cultures* (SFMC) en Grants *Music Vitality and Endangerment Framework* (MVEF).¹³ SFMC beschrijft een model van vijf domeinen die impact hebben op het voortbestaan van muziekculturen: (1) leersystemen en transmissie, (2) muzikanten en gemeenschappen, (3) contexten en constructies, (4) infrastructuur en reglementen en (5) media en muziekindustrie. Een zesde luik van het model bekijkt de muziekcultuur over de domeinen heen om bestaande problemen en borgingsinitiatieven te monitoren. Een vragenlijst van meer dan tweehonderd vragen helpt bij de analyse van deze domeinen.¹⁴ De auteurs suggereren dat dit model kan dienen om gemeenschappen te helpen bij het borgen van hun muziekcultuur.¹⁵

Grants MVEF is een enquête om de vitaliteit en bedreigingen van muziekculturen in te schatten. De veertien inhoudelijke vragen zijn onderverdeeld in drie categorieën: (1) vitaliteit van het muziekgenre, (2) houdingen tegenover het genre en (3) leefbaarheid.¹⁶ De vragen worden zowel kwantitatief - met een score van nul tot vijf - als kwalitatief - in een commentaarveld - beantwoord. Grant concludeert dat de onderzoeksresultaten een aanzet kunnen geven voor borgingsacties omdat ze de noden van de muzikale gemeenschap detecteren.¹⁷ De gelijkenissen tussen deze projecten en ICE-werking spreken voor zich.

IN DE PRAKTIJK

Uit de tweehonderd vragen van SFMC werden twee vragenlijsten opgesteld van elk een vijftiental open vragen. De ene lijst focust op collectieve kennis en groepservaringen (bijvoorbeeld: "Hoe

goed wordt de muziek gedocumenteerd?"), de andere op individuele ervaringen ("Hoe bent u bij deze muziek betrokken geraakt?"), respectievelijk voor de groeps- en individuele interviews. Er werden enkele vragen toegevoegd die expliciet op waardering gericht zijn, zoals; "Waarom is de muziek belangrijk voor u?" en "Welke waarden geven jullie mee in het leerproces?" Elk groepsinterview eindigt met een schriftelijke vraag, om iedereen in de groep aan het woord te laten: "Als er zeker iets aan de muziekcultuur behouden moet blijven, wat zou dat zijn?" De enquête werd letterlijk vertaald en overgenomen, met toevoeging van enkele op waardering gerichte vragen.

Vanaf september 2018 testte Resonant de methode uit in samenwerking met de jachthoorgemeenschap in Vlaanderen, die uit negen jachthoorn groepen bestaat. Het leek logisch om de groepsinterviews op basis van deze groepen te organiseren. Zij duiden vervolgens zelf kandidaten aan voor individuele interviews. Hierbij werd rekening gehouden met een diversiteit aan betrokkenen, waaronder spelers, bestuursleden, ereleden, families en vrienden, concertorganisatoren en publiek. De enquête werd opengesteld voor alle betrokkenen en verspreid door de jachthoorn groepen via mailings, sociale media en flyers op optredens.

IEDEREEN MEE

Op het moment van schrijven werden reeds vijf groepen en zeventien individuen geïnterviewd en vulden 64 mensen de enquête in. Het bevestigingsproces en de verwerking ervan zijn nog bezig. Toch kunnen er al enkele conclusies getrokken worden over de doeltreffendheid van het gebruik van etnografisch onderzoek voor het waarderen en borgen van ICE.

Door de verschillende bevestigingsmethodes is genoeg de hele erfgoedgemeenschap betrokken bij het traject. Iedereen die met jachthoornblazen bezig is, krijgt de kans om input te leveren, via een interview of de enquête. Hierdoor wordt een breed beeld gevormd van wat er leeft in de jachthoorgemeenschap; welke waarden, bezorgdheden, noden en toekomstbeelden zij ervaren. Het

Door de verschillende bevragingsmethodes is nagenoeg de hele erfgoedgemeenschap betrokken bij het traject. Iedereen die met jachthoornblazen begaan is, krijgt de kans om input te leveren, via een interview of de enquête.

bleek al snel dat sommige meningen door de hele gemeenschap gedeeld worden, terwijl andere groepsgebonden of zelfs individueel zijn. Ook komen er terloops ideeën voor borgingsacties naar voren.

De interviewer gebruikt de vooropgestelde vragenlijsten slechts als richtlijn. Door zich er niet strikt aan te houden, leiden de geïnterviewden de gesprekken zoveel mogelijk zelf. De interviews verlopen hierdoor spontaan en mensen focussen op wat zij te vertellen hebben over het jachthoornblazen. Verder stuurt de interviewer de gesprekken, zodat de vijf domeinen van SFMC behandeld worden. Dit bevordert de variëteit aan informatie die naar boven komt. De enquête, gebaseerd op het MVEF, bleek daarentegen te uitgebreid en te ingewikkeld om de brede gemeenschap te betrekken. De antwoorden van muzikanten bevestigden de interviews, maar andere betrokkenen - zoals families, vrienden, publiek - zijn vaak niet op de hoogte van de bevragede materie. De enquête zal in de toekomst bijgestuurd worden zodat ook mensen die minder nauw betrokken zijn bij het jachthoornblazen, ze kunnen invullen.

De waardering wordt geïntegreerd in de bevraging. Dankzij verschillende vraagstellingen die peilen naar waarden komen verschillende soorten waarden ter sprake. Zo is er een onderscheid tussen waarden die deel uitmaken van het ICE (bijvoorbeeld de attitude van uniformiteit tijdens optredens), waarden die er collectief of individueel aan gehecht worden (de vriendschap tussen de spelers) en de onderdelen van het ICE die als waardevol beschouwd worden (repertoire, instrument, uniform). Gelijkaardige waarden komen ook tijdens de andere, algemenere vragen spontaan naar boven.

De erfgoedmedewerker zal de verzamelde informatie analyseren om alle gedetecteerde waarden en noden te ordenen. Die kunnen in de toekomst dienen ter documentatie van het jachthoornblazen anno 2018-2019. Maar in de eerste plaats zullen de resultaten meegenomen worden in de verdere ICE-werking rond het jachthoornblazen in Vlaanderen. Gemeenschap, borging en waardering komen zo samen in één methode. ■

Dr. Anaïs Verhulst is stafmedewerker immaterieel erfgoed bij CEMPER, centrum voor muziek- en podiumerfgoed, de fusieorganisatie van Resonant en Het Firmament. Tijdens haar doctoraat in de etnomusicologie (University College Dublin) voerde ze al etnografisch veldwerk met muzikale gemeenschappen uit India, Noorwegen, en met heavy metalmuzikanten.

Bronnen en literatuur

1. Zie: www.muzikaalerfgoed.be/alleen-nieuws/718-resonant-is-verhuisd-en-wordt-cemper.
2. Department of Anthropology and African Studies and African Music Archives, 'Anthropology of Music Lecture Series in Combination with the Anthropology of Music Master Class', op: <http://www.muzikaalerfgoed.be/alleen-nieuws/698-immaterieel-cultureel-erfgoed-en-etnomusicologie-op-het-congres-valuing-music-mainz>.

4. UNESCO, 'Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage', op: <https://ich.unesco.org/en/convention#art2>.

5. M. Dylan Foster & L. Gilman (eds), *UNESCO on the Ground: Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2015. Dit boek bestudeert de complexe relatie tussen gemeenschappen en de UNESCO-conventie. De implementatie van de conventie kan soms ongewenste neveneffecten hebben. Zo gaf bijvoorbeeld een beoefenaarster van Vimbuza in Malawi aan dat het medische ritueel aan betekenis en respect verliest wanneer het, als borgingsmaatregel, opgevoerd wordt buiten haar rituele context, als entertainment. Zie: L. Gilman, 'Demonic or Cultural Treasure? Local Perspectives on Vimbuza, Intangible Cultural Heritage, and UNESCO in Malawi', in M. Dylan Foster & L. Gilman, *UNESCO on the Ground*, p. 68-69.

6. Zie bijvoorbeeld: <https://faro.be/waarderingstools>.

7. R. Herremans, 'Naar een methodiek voor participatieve waardering van immaterieel cultureel erfgoed', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 11 (2018) 4.

8. C. Geertz, 'Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture', in: C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books, 3rd ed. 2017 (1973), p. 5.

9. Geertz, 'Thick Description', p. 5.

10. Geertz, 'Thick Description', p. 10.

11. G. Barz & T.J. Cooley (eds.), *Shadows in the Field: New Perspectives for Fieldwork in Ethnomusicology*, 2nd ed., Oxford and New York, Oxford University Press, 2008, p. 12-15.

12. 'Each community, group or individual should assess the value of its own intangible cultural heritage and this intangible cultural heritage should not be subject to external judgements of value or worth', uit UNESCO, 'Ethics and Intangible Cultural Heritage', op: <https://ich.unesco.org/en/ethics-and-ich-00866>.

13. C. Grant, 'Vital signs: Using a survey tool to assess the vitality and viability of 101 music genres', in: *International Journal of Traditional Arts*, 1 (2017) 1, p. 1-19 en www.musicendangerment.com.

14. De lijst met vragen is te vinden op www.soundfutures.org/wp-content/uploads/2014/11/200-questions-bmg-edits.pdf.

15. Schippers & Grant, *Sustainable Futures*, p. 334.

16. De volledige enquête is terug te vinden op: www.musicendangerment.com/wp-content/uploads/2014/04/SurveyTool.pdf.

17. Grant, 'Vital Signs', p. 13-14.

DIJON, HOOFDSTAD VAN BOURGONDIË

Erfgoed is voor letterlijk iedereen betekenisvol en relevant.
Bekende personen wijzen u de weg naar hun erfgoedplek.

De plek van: Bart Van Loo, auteur en conferencier.

Wie vandaag Bart Van Loo wil spreken, moet geduld oefenen. Waarom? Van Loo houdt dezer dagen een zegetocht langsheen boekhandels, theaterhuizen en culturele centra. Zijn jongste boek, *De Bourgondiërs. Aartsvaders van de Lage Landen*, gaat als zoete broodjes over de toonbank en het publiek wil hem ook graag live zien en horen.

Van Loo moet geen halve seconde nadenken wanneer we hem naar zijn favoriete ‘erfgoedplek’ vragen. “Dijon!”, zegt hij nadrukkelijk. “In het Musée des Beaux-Arts kun je de strafte kunstwerken van de generatie *voor* Van Eyck bewonderen. Het museum zit onder dak in het indrukwekkende, oude paleis van de hertogen van Bourgondië. Er is de galerij met portretten van de hertogen, naast een heleboel andere tot de verbeelding sprekende werken. Zoals de retabels van Melchior Broederlam – de eerste Vlaamse schilder wiens naam we écht kennen – en de beeldhouwer Jacob de Baerze. Die zijn afkomstig uit het vlak bij Dijon gelegen kartuizerklooster van Champmol. Daar vind je een van de meesterwerken van Klaas Sluter, de zogenaamde ‘Mozesput’, een grootse, zeshoekige sokkel waarop zes profeten – waaronder Mozes, vandaar de naam – staan. Tijdens de Franse Revolutie verdween het kruisbeeld dat erop stond. De schilder Johan Maelwael zorgde voor de kleurenpracht van dat werk, waarvan je vandaag nog een paar sporen kunt zien. Eveneens uit Champmol, maar nu in het museum in Dijon, is het praalgraf van Filips de Stoute, ook van de hand van Sluter. Daarop zie je een in marmer en albast uitgehakte en gepolijste rouwstoet, met verdrietige gezichten met tranen en snotterende neuzen. Dat is zo geweldig uitgevoerd, het lijkt wel alsof het marmer ademt!” ■

» Door: Roel Daenen | Foto erfgoedplek: © Dirk Schaefer | Portretfoto: © Stephan Vanfleteren

MAIL NAAR WIN@LUMIERE.BE EN MAAK KANS
OP EEN GRATIS DUOTICKET VOOR DEZE FILM!

Le Cristal du long métrage
ANNECY 2018

OFFICIALLY SELECTED FOR
FILM FEST GENT

WINNAAR PUBLIEKSPRIJS

TOUCHANT ET PERCUTANT!
(LE SOIR MAG)

BIJZONDER STRAFFE,
GETEKENE GESCHIEDENISLES
(DE MORGEN)

FUNAN

A FILM BY DENIS DO

lumière LE SOIR DeMorgen.

IN DE BIOSCOOP 24.04 AU CINÉMA

ERFGOED DAG

Hoe maakt u het?

ZONDAG
28 APRIL

MEER
DAN 950
GRATIS
ACTIVITEITEN

Erfgoeddag is een initiatief van FARO, Vlaamse Vereniging voor Cultureel Erfgoed vzw, in samenwerking met de erfgoedgemeenschappen in Vlaanderen en Brussel (vzw Muzie- Zandbe, vzw TAFEG, Vlaamse Vereniging voor Cultureel Erfgoed vzw, Provincie Antwerpen, Provincie Limburg, Provincie Brussel).

